

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De waarheid hooger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941

van de Haterd, L.A.G.J.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van de Haterd, L. A. G. J. (2008). *De waarheid hooger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941*. [, Universiteit van Amsterdam]. In de Knipscheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 2 Het redactionele beleid van tijdschrift *De Gemeenschap*

2.1 Inleiding

Het gaat mij in dit hoofdstuk om een beschrijving van het redactionele beleid van *De Gemeenschap* in relatie tot de beeldvorming die daarover bestaat zoals ik die in het vorige hoofdstuk heb beschreven. Hoe wilde de redactie van *De Gemeenschap* het tijdschrift zelf profileren? Op basis van welke opvattingen over literatuur, kunst, maatschappij en levensbeschouwing en met welke middelen probeerde de redactie sturing te geven aan deze profilering? Hoe was de relatie met andere tijdschriftredacties en hoe werden deze betrekkingen strategisch ingezet voor de profilering van het eigen blad?

Ik ga daarbij steeds zo veel mogelijk in op de achtergrond van de verschillende redactieleden, de netwerken die zij met zich meebrachten bij hun toetreding tot de redactie en de motieven waarom zij gevraagd werden toe te treden. In mijn onderzoek komt ook de vraag aan de orde welke invloed de samenstelling van de redactie en de wisselingen daarin hebben op de profilering van het tijdschrift. Het gaat in dit hoofdstuk dus niet om een volledige beschrijving van de inhoud van de diverse jaargangen van *De Gemeenschap* of om complete biografieën van de redacteuren. Wie daarin geïnteresseerd is, kan een uitvoerig en goed gedocumenteerd overzicht van de inhoud vinden bij Scholten 1978 en in Bijvoet e.a. 1986, overzichten waarvan ik af en toe, als dat in relatie tot mijn onderzoeksvragen relevant was, dankbaar gebruik gemaakt heb. Voor de beschrijvingen van leven en werk van de redacteuren in relatie tot *De Gemeenschap* kan de belangstellende lezer terecht bij Van de Haterd 2004.

2.2 De oprichters en eerste redactieleden

De belangrijkste oprichters van *De Gemeenschap* zijn zonder twijfel Jan Engelman¹¹⁵ en Louis Kuitenbrouwer, beter bekend onder zijn pseudoniem Albert Kuyle.¹¹⁶ Beiden zijn bij het verschijnen van het eerste nummer van *De Gemeenschap* in januari 1925 twintigers, afkomstig uit een katholiek middenstandsmilieu, geboren en woonachtig in Utrecht en beiden zijn als journalist werkzaam bij het katholieke, sociaal vooruitstrevende, Utrechtse dagblad *Het Centrum*.¹¹⁷ Beiden hebben een Mulo-opleiding - Kuyle overigens zonder diploma want hij wordt vlak voor zijn examen van school gestuurd - en slagen er al op jonge leeftijd in hun gedichten in enkele literaire tijdschriften gepubliceerd te krijgen. Engelmans eerste gedichten worden door de mentor van menig beginnend katholiek auteur, Pieter van der Meer de Walcheren, in 1922 geplaatst in *De Nieuwe Eeuw* en een jaar later verschijnt zijn poëzie in *Roeping*. De eerste gedichten van Kuyle worden vanaf 1923 gepubliceerd in *Roeping* en *De Vrije Bladen*.

Roeping

In het voorjaar van 1924 schrijven Jan Engelman en Albert Kuyle, inmiddels als vaste medewerkers, nog voor *Roeping*, het literaire tijdschrift van de katholieke jongeren, dat in oktober 1922 in Tilburg voor het eerst verschenen was.¹¹⁸ Met de ondertitel *Maandblad voor schoonheid* neemt oprichter en hoofdredacteur Hendrik Moller, die tien jaar eerder in dezelfde plaats de oprichter was van de RK Leergangen, stelling tegen de traditionele katholieke bladen, waarvan de inhoud vooral godvruchtig is en waarin minder op het literaire, het esthetische aspect gelet wordt.¹¹⁹ Ondanks dit vernieuwende standpunt is het tijdschrift onmiskenbaar religieus en katholiek van karakter, overigens met een nadruk op de moderne ontwikkelingen binnen de kerk en het geloof. De belangrijkste medewerkers van het eerste uur zijn de Vlamingen Wies Moens, Marnix Gijsen en Karel van den Oever, de Nijmeegse broers Gerard en Henri Bruning, de Limburgse broers Mathias en (vanaf juni 1924) Pierre Kemp, de Limburgse priester-dichter Jacques Schreurs, de Brabanders Gerard Knuvelde, (vanaf augustus 1923) Anton van Duinkerken en (vanaf oktober 1924) Antoon Coolen, en ten

slotte de Utrechtse Henk Kuitenbrouwer, Albert Kuyle en vanaf de tweede jaargang Jan Engelman.

In theoretisch opzicht komt de belangrijkste bijdrage in de eerste jaargang van Gerard Bruning. Al in het eerste nummer zet hij de toon met zijn artikel ‘Het apostolaat van den katholieken kunstenaar’, waarin hij duidelijk stelt dat de katholieke kunstenaar een opdracht heeft, een roeping om “*getuigenis* [te] geven van al datgene wat wij als waarheid belijden, getuigenis geven van onwonderbaarlijk katholicisme, hetwelk voortdurend inhoud en strekking dier kunst blijft bepalen en richten; doordrongen zijn van de overtuiging, dat een positief getuigenis voor de katholieke geloofs- en zedenleer, ook in de kunst, met name de literatuur, noodzakelijk is.”¹²⁰ Op het eind van zijn programmatische tekst formuleert hij helder wat hij onder katholieke kritiek verstaat: “Daarnaast zal deze kritiek zijn rechtvaardig en dus liefdevol maar streng in haar beoordeeling van Inhoud en Vorm; zij zal den inhoud niet vergoelijken omdat de vorm schoon is, noch zal zij het kunstwerk zonder meer aanvaarden, alleen maar omdat de inhoud een ‘goede strekking’ heeft, gelijk men dat pleegt te noemen, - kortom, zij zal het werk niet prijzen omdat het van een katholieken kunstenaar is, maar alleen omdat de inhoud *katholiek* is en in dien bepaalden vorm een schoone uiting vond.”

De artikelen in *Roeping* bewegen zich over een breed terrein van literatuur, beeldende kunst, muziek en levensbeschouwing. Sociaal-economische en politieke onderwerpen zijn afwezig.¹²¹ Het blad blijft keurig binnen de perken van de toenmalige opvattingen over katholieke kunst en de kerkelijke leer. Ook ontbreekt een rubriek waarin een polemiek gevoerd wordt met andere katholieke en niet-katholieke dagbladen en tijdschriften. Het gemis van een godsdienstig en politiek discussieplatform blijkt al snel de belangrijkste reden dat de Nijmeegse factie binnen de groep *Roeping*-medewerkers onder leiding van de gebroeders Henri en Gerard Bruning¹²² zich begin 1924 afsplitst. Zij vinden dat *Roeping* niet radicaal genoeg is in de uitvoering van het katholieke apostolaat en richten daarom samen met anderen een nieuw tijdschrift op met de titel *De Valbijl*. Vooral de tekorten van de parlementaire democratie en van de poëzie van enkele priester-dichters (onder wie Jacques Schreurs), worden op het hakblok gelegd. Het blad houdt na drie nummers reeds op te bestaan wegens een tekort aan abonnees.¹²³ De afsplitsing heeft wel tot gevolg dat Engelman en Kuyle van hoofdredacteur Hendrik Moller¹²⁴ iets meer ruimte krijgen voor een kritische stellingname om te voorkomen dat ook de Utrechtse factie zich zal afscheiden. Vanaf mei 1924 roeren vooral Jan Engelman en Albert Kuyle zich in de kolommen van *Roeping* met reacties op artikelen in *De Nieuwe Eeuw*¹²⁵ en *Orpheus*.¹²⁶ Hun toon is scherp, veel scherper dan tot dan toe gebruikelijk was. Toch zal ook de Utrechtse groep, waartoe mede Kuyles vier jaar oudere broer Henk Kuitenbrouwer¹²⁷ behoort, zich korte tijd later afsplitsen omdat ze in *Roeping* enkel schoonheid en te weinig sociale dienstbaarheid en politieke actie tegenkomt. Vanaf het eerste nummer van de derde jaargang van oktober 1924 behoren Engelman en de gebroeders Kuitenbrouwer niet meer tot de medewerkers van *Roeping*. Zij schrijven samen met de Utrechtse architect Willem Maas aan het prospectus voor een nieuw tijdschrift: *De Gemeenschap*.

De eerste redactie

De eerste redactie van *De Gemeenschap* bestaat uit Jan Engelman, Henk Kuitenbrouwer en Willem Maas. Albert Kuyle is redactiesecretaris.

Henk Kuitenbrouwer was onderwijzer van beroep en speelde door zijn, in vergelijking met zijn broer, rustige karakter een wat teruggetrokken rol in de redactie. Door zijn onderwijsachtergrond kon hij ook niet terugvallen op een uitgebreid eigen cultureel netwerk. Af en toe publiceerde hij een gedicht, maar de meeste van zijn bijdragen betroffen literaire recensies. Voor Willem Maas¹²⁸ gold wel dat hij een geheel eigen en ook ander netwerk met

zich meebracht. Dit was voor Engelman en Kuyle waarschijnlijk een van de belangrijkste redenen om hem bij de redactie te betrekken. In 1921 had Maas zich als zelfstandig architect in Utrecht gevestigd. Aanvankelijk ontwerpt hij nog sterk onder invloed van de Amsterdamse School, maar allengs tendeeert zijn stijl naar het Nieuwe Bouwen: strak, zakelijk en functioneel. Hij houdt zich in de eerste jaren vooral bezig met het bouwen van woonhuizen en scholen in Utrecht, die een duidelijke verwantschap hebben met de architectuur van Dudok, die omstreeks dezelfde tijd een aantal scholen in Hilversum ontwerpt. Met het ontwerp van boekhandel Kemink in de Utrechtse Domstraat maakt Willem Maas in 1924 naam als modern en vernieuwend architect. Hij introduceert zijn collega's Sybold van Ravesteyn en Gerrit Rietveld in de kring van *De Gemeenschap*, architecten die als ontwerpers zeer belangrijk zullen blijken voor de uiterlijke vormgeving van het tijdschrift.¹²⁹ Het redactiesecretariaat van het nieuwe tijdschrift is in handen van Albert Kuyle. Hij houdt zich bezig met het verzamelen van de kopij, de correspondentie met de auteurs, het verzorgen van de lay-out, het contact met de drukker, het verzorgen van de distributie, kortom met alles wat bij de productie van een tijdschrift komt kijken.

Uit de woorden van Kuyle in een terugblik bij het vijfjarig bestaan van *De Gemeenschap* blijkt dat ook Cornelis Vos, door zijn vrienden kortweg Vos of Foeks genoemd, en Lou Lichtveld, die pas vanaf oktober 1925 zijn schrijverspseudoniem Albert Helman zal gebruiken, al vroeg bij de voorbereiding van het tijdschrift betrokken zijn.¹³⁰ Vos, als journalist verbonden aan de *Utrechtsche Courant*, vergadert vanaf de eerste bijeenkomsten in het najaar van 1924 mee en Lichtveld maakt zijn opwachting in Utrecht de dag nadat het prospectus verschenen is. Hij is muzikredacteur bij het kunstweekblad *Opgang* en wordt door zijn hoofdredacteur Pieter van der Meer de Walcheren, die al in juli 1924 door Kuyle bij de oprichting van het tijdschrift betrokken is,¹³¹ in contact gebracht met de redactie.¹³² Kuyle beschrijft Lichtvelds entree in de eerder genoemde terugblik bij het eerste lustrum als volgt:¹³³

De dag nadat de drukwerklawine was uiteengestoven over wachtend Nederland, kwam Lichtveld naar Utrecht. Hij was toen Helman nog niet. Hij kwam als de indiaan die ver-af reeds de brand rook die diep in het dorre bosch begon. Hij was knappend, kort, streng. Hij stond nieuwer en oorspronkelijker tegen veel dingen dan wij, die elkaar reeds lang kenden. Toen hij terug ging naar Amsterdam hadden wij een van de eerste werkelijke mede-werkers gekregen, die werken bleef tot vandaag.

De redactie wilde Lichtveld er graag bij hebben: hij was katholiek, intelligent, jong, had verstand van moderne muziek en gaf de redactie door zijn Surinaamse achtergrond een internationaal tintje. Vanaf november 1925 maken Vos en Lichtveld ook daadwerkelijk deel uit van de redactie, die verder tot 1929, als Anton van Duinkerken erbij komt, ongewijzigd zal blijven.

Bedrijfsvoering

De zakelijke opzet van *De Gemeenschap* is zeker in de beginfase nogal merkwaardig. Het tijdschrift heeft namelijk in het eerste jaar geen uitgever: de productie en de exploitatie worden door de redactie zelf uitgevoerd.¹³⁴ Het redactiesecretariaat is gehuisvest op Lauwerecht 125, in de werkplaats van het biljartfabriekje van vader Kuitenbrouwer dat achter het ouderlijk huis van de gebroeders Kuitenbrouwer gelegen was. De abonnementenadministratie is uitbesteed aan de katholieke boekhandel, uitgeverij, annex kunsthandel Van Rossum¹³⁵ in de Korte Minrebroederstraat, waar Kuyles vriend Piet van Rossum werkt, en het tijdschrift wordt gedrukt op de drukkerij van *Het Centrum*, waar de broer van Piet van Rossum, Theo, technisch directeur is. De firma Van Rossum is voor *De Gemeenschap* in de beginjaren heel belangrijk geweest. Albert Kuyle was kind aan huis bij de familie en samen met Piet van Rossum praatte hij bij diens vader de nodige financiële steun

los voor de nieuwe onderneming.¹³⁶ Salarissen worden niet betaald, het is allemaal vrijwilligerswerk, iets wat de redactieleden zich kunnen permitteren omdat ze allemaal een baan als journalist, onderwijzer of architect hebben.

Helaas is over de bedrijfsvoering van tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap weinig tot niets bekend. De financiële administratie is niet bewaard gebleven, er zijn geen balansen of winst- en verliesrekeningen, geen begrotingen of jaarverslagen. Informatie over de zakelijke opzet en de financiële positie blijft in dit boek dan ook beperkt tot enkele opmerkingen die meestal gebaseerd zijn op de spaarzame gegevens die uit een artikel of een briefwisseling gehaald konden worden.

Kuyle en Engelman vormen samen de motor van het nieuwe tijdschrift. Kuyle houdt zich als redactiesecretaris en iets later ook als directeur van de uitgeverij vooral bezig met de zakelijke leiding, de organisatie en de productie, inclusief de uiterlijke vormgeving van het blad,¹³⁷ terwijl Engelman, die drie jaar ouder is en wat intellectueler ingesteld, zich meer toelegt op het samen met Kuyle aantrekken van de auteurs en de illustrators en op het formuleren van het redactionele beleid.

Onder redactioneel beleid dient hier te worden verstaan de wijze waarop de redactie haar doelstellingen wil verwezenlijken en haar uitgangspunten en opvattingen over levensbeschouwing, maatschappij, literatuur en beeldende kunst wil vertalen in tekst en beeld van het tijdschrift. Om een antwoord te geven op de vraag wat de redactie met haar tijdschrift beoogde, zal ik eerst de doelstellingen van de redactie beschrijven aan de hand van het prospectus van november 1924 en de verantwoordingen in het eerste en vierde nummer van de eerste jaargang. Daarna zal ik ingaan op haar opvattingen over literatuur, beeldende kunst, levensbeschouwing en maatschappij aan de hand van een samenvatting van de ideeën van haar belangrijkste inspiratiebron: het *Renouveau Catholique* in Frankrijk. Vanaf hoofdstuk 2.5 ga ik in op de vraag hoe het redactionele beleid zich verder ontwikkelt in de loop der jaren.

2.3 Doelstellingen van de eerste redactie

Het prospectus

“Bij genoegzame intekening zal op 1 januari 1925 te Utrecht beginnen te verschijnen *De Gemeenschap, maandschrift voor katholieke reconstructie*.” Zo opent het prospectus dat in november 1924 in een oplage van 10.000 exemplaren over het land verspreid wordt.¹³⁸

In de eerste alinea van het prospectus wordt de doelstelling van het tijdschrift aldus geformuleerd:¹³⁹

De Gemeenschap beoogt bijeen te brengen de publicaties van hen, die in hun geestelijken arbeid de verbreiding der Waarheid en het herstel der christelijke samenleving nastreven. Het tijdschrift neemt daardoor stelling tegen de uitingen van den geest, die zich niet voegen in het onverbreekbaar verband tusschen tijdelijk en eeuwig leven.

Ruim tachtig jaar geleden was deze tekst als openingszin in een reclamefolder voor een breed publiek waarschijnlijk nog gemakkelijk te begrijpen. Dat is nu minder het geval, omdat taalgebruik en context inmiddels ingrijpend gewijzigd zijn. Met “de verbreiding der Waarheid” wordt bedoeld de verbreiding van het goddelijke woord, zoals dat opgetekend staat in de bijbel (“Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven.”). “Het herstel der christelijke samenleving” verwijst naar het verdwijnen van de christelijke waarden en normen als basis voor het politieke en maatschappelijke handelen.¹⁴⁰ “De uitingen van den geest, die zich niet voegen in het onverbreekbaar verband tusschen tijdelijk en eeuwig leven” refereert aan de met

het christelijk geloof concurrerende ideologieën, het liberalisme en het socialisme, die niet uitgaan van een leven na de dood.

Nadat de namen genoemd zijn van hen die hun medewerking aan het tijdschrift hebben toegezegd¹⁴¹, vervolgt het prospectus aldus:

De Gemeenschap zoekt [...] hare medewerkers in die kringen van binnen- en buitenland, waar de overtuiging zich openbaart, dat het herstel der samenleving als eerste voorwaarde vraagt, de vrijmaking der zielen uit den twijfel aan de door God in de schepping gewilde orde; waar wordt verlangd naar de erkenning van de hiërarchie der waarden, de vervulling van de taak van den Staat en de maatschappelijke verhouding tusschen de individuën, volgens de onveranderlijke christelijke normen; waar de waan eener autonome schoonheid heeft plaats gemaakt voor de zekerheid, dat het naaste doel der kunst niet onttrokken mag worden aan de eenheid van het leven in zijn diepste werkelijkheid; waar zulke beginselen worden uitgedrukt in vormen, die hun redelijkheid ontleenen aan de behoeften van den eigen tijd.

Het is opvallend dat het in de eerste omschrijving van de doelstelling van *De Gemeenschap* vooral gaat om een levensbeschouwelijk en maatschappelijk programma en niet om een redactioneel beleid waarin de artistieke ambities verwoord worden. De titel en de ondertitel van het tijdschrift bevestigen dit beeld. Het enige wat over kunst gezegd wordt is dat “het naaste doel der kunst niet onttrokken mag worden aan de eenheid van het leven”, waarmee wat later de centrale doelstelling zal blijken, nl. ‘dienstbare schoonheid’, ietwat versluisd, toch min of meer reeds verwoord is. Juist met deze ‘dienstbare schoonheid’ zal *De Gemeenschap* zich gaan profileren ten opzichte van haar katholieke concurrent *Roeping*. “De waan eener autonome schoonheid” is, naar ik aanneem, bedoeld als een sneer naar de ondertitel van *Roeping*, maar uit de rest van de tekst is op geen enkele wijze sprake van afzetten tegen andere tijdschriften of instituties. De redactie verzet zich tegen de autonomie van de schoonheid en houdt een pleidooi voor een holistische opvatting over de relatie tussen kunst en leven. Het prospectus refereert nauwelijks aan de doelgroep ‘jongeren’, terwijl *De Gemeenschap* zich vrij snel daarna toch sterk als spreekbuis van de katholieke jongeren zal afficheren.

Opmerkelijk is ook dat het woord ‘katholieke’ in het prospectus nauwelijks valt: er wordt gesproken over “het herstel der christelijke samenleving” en over “christelijke normen”. Het lijkt bijna alsof het ook om een protestants-christelijk tijdschrift zou kunnen gaan. Toch is dit maar schijn. Het taalgebruik verraadt dat het toch om een katholiek blad gaat. “Verbreiding der Waarheid” is zo’n typisch katholieke formulering. In protestants-christelijke kring zou men dan eerder over “verbreiding der Heilige Schrift” spreken en waar “normen” staat prefereren protestanten het begrip “beginselen”.¹⁴²

Dat de doelstelling vooral levensbeschouwelijk en politiek-maatschappelijk geformuleerd wordt, zal, naar ik aanneem, ook bedoeld zijn om zich te onderscheiden van de belangrijkste concurrent aan de niet-ideologisch gebonden zijde van het spectrum van culturele tijdschriften, namelijk *De Vrije Bladen*. Dit onafhankelijke tijdschrift van de ‘vrije’ jongeren dat een jaar eerder voor het eerst verschenen was, had ook een brede culturele profilering, maar publiceerde, net als haar opvolger in de jaren dertig *Forum*, geen artikelen over levensbeschouwing en politiek-maatschappelijke onderwerpen. Hetzelfde gold voor het tijdschrift *De Stijl*, ‘maandblad voor de moderne beeldende vakken’, dat al in 1917 opgericht was door Theo van Doesburg en eveneens een brede culturele profilering had (met vanaf de vierde jaargang ook aandacht voor literatuur), maar niet levensbeschouwelijk of politiek-maatschappelijk. Daarin onderscheidde *De Gemeenschap* zich dus zowel van *Roeping* als van *De Stijl*, *De Vrije Bladen* en later *Forum*.

Dat *De Gemeenschap* ook een cultureel blad zal worden, kan de lezer van het reclameschrift alleen afleiden uit de korte vermelding van de rubrieken die *De Gemeenschap* zal bevatten: “artikelen over de meest verscheiden uitingen van het internationaal-herboren katholieke¹⁴³ idealisme; proza, verzen, dramatische bijdragen, letterkundige critieken, publicaties over beeldende kunst en muziek.” Een omslag van steeds een andere beeldende kunstenaar wordt reeds beloofd, maar houtsneden en illustraties in de tekst opnemen is nog slechts een voorzichtig geformuleerd plan. Bij de namen van de medewerkers figureren buiten de Limburgse schilders Henri Jonas en Joep Nicolas nog geen beeldende kunstenaars. Het prospectus eindigt met de oproep het onderstaande biljet “nog heden” in te vullen en op te sturen naar de firma Van Rossum, die zoals gezegd de eerste jaren alle administratieve zaken voor *De Gemeenschap* afhandelde.

De verantwoording in het eerste nummer

In januari van het jaar 1925 komt in een oplage van 1000 exemplaren het eerste (promotie)nummer van het tijdschrift *De Gemeenschap* uit met een houtsnede van Henri Jonas op het omslag: een zegenende Christus tussen rokende fabrieksschoorstenen.¹⁴⁴ Daarmee is de trend meteen gezet: *De Gemeenschap* is geen ‘gewoon’ katholiek tijdschrift. Het wil zich onderscheiden van het andere katholieke tijdschrift *Roeping* door schoonheid te combineren met sociale dienstbaarheid. In de eerste omslagillustratie wordt die boodschap meteen duidelijk gemaakt. Tekstueel is het programma van de redactie veel minder duidelijk. De door Jan Engelman¹⁴⁵ namens de redactie geschreven ‘Verantwoording’ van vier pagina’s, waarmee het eerste nummer opent, blinkt uit in vaagheid en pretentieuze taalgebruik.¹⁴⁶ In de eerste alinea wordt moeizaam uiteengezet dat de redactie zich uitspreekt tegen het individualisme en pleit voor een harmonische gemeenschap:

In een tijd van oneindig-verscheiden levensbeginselen en eindeloos-verspreide gezindheden; bij den klaarblijkelijken uitbloei van een phase van het Europeesche beschavingsleven, die met ‘individualistisch’ algemeen, maar niet oneerlijk is gekenschetst; over de tweespalt heen van droom en daad wil ‘De Gemeenschap’ uiting geven aan de levensbeschouwing van de velen, die zich klaar bewust werden van de noodzakelijkheid, om eeuwige en aardsche krachten te brengen in grootst-mogelijke harmonie. Wij vragen daartoe de medewerking van alle menschen, die in hun innerlijke gesteldheid wezenlijk *dienstbaar* zijn aan het welzijn der samenleving en aan hun maatschappelijke houding dat karakter en die statie weten te geven, welke voor de behoeften van onzen tijd het meest geschikt zijn. Priester, missionaris, geleerde, staatsman, kunstenaar en arbeider: zij allen zullen ons helpen, waar zij in zuivere verhouding staan tegenover de vragen van aardsch bestaan en eeuwige toekomst.¹⁴⁷

De huidige samenleving is “in diep verval” en vertoont “een tragisch beeld van elkander tegenstrevende levensbewegingen”, zo vervolgt Engelman. Alleen een dienstbare opstelling van de wetenschap, de kunst en de techniek kan daarin een kentering brengen.

Het is de katholieke leer, die het zuiverst en ordelijkst de verhoudingen bepaalt, welke ook in het aardsche leven dienen te bestaan. [...] Wie zich in het nastreven van zulk een orde baseert op de leer en de traditie der Katholieke Kerk moet de beste modus vinden voor het aardsche leven, omdat alleen Zij kan wijzen op een bovennatuurlijke herkomst en macht. [...] Wij wenschen geen kunst te maken voor ons particulier plezier, wij willen goed en wijs worden in alle dingen, voor het nut der

menschenmaatschappij, en wanneer de ingeschapen drang naar vergeestelijking nog in de menschenziel woont zal daar vanzelf, spontaan als de bloem in de lente, een nieuwe en stralende schoonheid verrijzen, die in het hart des volks woont. [...] Nuttigheid voor het bereiken der eeuwige bestemming, nuttigheid voor het aardsche leven der gemeenschap: ziedaar ons program.

In tegenstelling tot het prospectus klinkt deze verantwoording zeer katholiek. Van een kritische houding ten opzichte van de katholieke kerk en de Rooms-Katholieke Staatspartij is in deze verantwoording nog niets te vinden, wel van een onafhankelijke opstelling. Opnieuw valt op dat het meer om een levensbeschouwelijk en maatschappelijk betoog gaat dan om een redactioneel beleid met een literair of artistiek programma. Voor zover uit deze eerste verantwoording al een literaire en artistieke opvatting te destilleren is, is het duidelijk dat de redactie kiest voor de opvatting dat de belangrijkste functie van literatuur en kunst is om nuttig te zijn, om te stichten en niet om te vermaken, of, om in termen van de jaren twintig te spreken: de redactie kiest niet voor de vorm, maar voor de inhoud, niet voor de kunst, maar voor het leven.

Opmerkelijk is ook de laatste zin van het colofon van het eerste nummer. De redactie vraagt om een ruildienst met alle tijdschriften op het gebied der geesteswetenschappen (en dus niet op het terrein van de literatuur en de kunst). Ook dit bevestigt de beoogde stevige oriëntatie op de aspecten levensbeschouwing en maatschappij. Toch wordt uit de eerste jaargang van *De Gemeenschap* meteen duidelijk dat het tijdschrift meer is dan een sociaal geïnspireerd levensbeschouwelijk periodiek. Als je het blad inhoudelijk goed bekijkt, blijkt dat de verantwoording de lezer toch enigszins op het verkeerde been zet. Het tijdschrift besteedt veel meer aandacht aan literatuur en kunst dan op grond van de verantwoording aangenomen mag worden, met andere woorden de poëtische doelstelling van de redactie verschilt van de praktijk. In hoofdstuk 3 kom ik hier naar aanleiding van het kwantitatieve onderzoek van de bladformule uitvoerig op terug.

Strijdknechten Gods

Het tijdschrift ontwikkelt zich niet alleen cultureler, maar ook strijdvaardiger dan op grond van het prospectus en de verantwoording verwacht mocht worden. Het is vooral Albert Kuyle die hiervoor verantwoordelijk is. Kuyle zit, zoals gezegd, officieel niet in de redactie, maar hij heeft veel invloed op de inhoud en vormgeving van het blad. Hij heeft niet alleen de zakelijke leiding, maar trekt ook medewerkers aan, schrijft zelf veel in het tijdschrift en zorgt ervoor dat het blad opvalt door steeds wisselende omslagen, tekstillustraties, originele grafiek en allerlei typografische experimenten.

In het aprilnummer van 1925 schrijft Albert Kuyle een toelichting op de verantwoording van het eerste nummer, die als aparte bijlage los ingelegd wordt en die qua taalgebruik wat helderder is dan wat we tot dat moment gewend zijn. Opnieuw wordt duidelijk dat *De Gemeenschap* tegen het individualisme pleit en vóór de gemeenschapszin. Daarvoor moeten eerst de belemmeringen in eigen kring weggenomen worden opdat de katholieken weer worden “strijdknechten Gods, mannen waarin het persoonlijke zich dienend buigt voor de gemeenschap. Wij kunnen en mogen dan ook niet lauw of tam zijn.”

Ook al zijn de ideeën van de redactie niet erg concreet uitgewerkt in een literair of politiek programma, de sfeer en de mentaliteit zijn dat kennelijk wel, getuige de woorden van Albert Helman in zijn herinneringen aan de *Gemeenschap*-periode:

[de denkbeelden van de redactieleden] waren nonconformistisch, anti-conventioneel op artistiek gebied, en dat was mij voldoende. Ze wilden een frisse wind laten waaien

door de maffe kerklucht die alle nieuwe ‘roomse kunst’ en dito kunstopvattingen dreigde te verstikken. De naargeestige pastoriesfeer was hun onverdraaglijk.¹⁴⁸

Duidelijk is in ieder geval dat geloof en artistieke vrijheid moeten samengaan, kortom dat *De Gemeenschap* katholiek én kunstzinnig wil zijn.

2.4 Opvattingen over levensbeschouwing, maatschappij en kunst

Renouveau Catholique

De redactie van *De Gemeenschap* ontleende haar opvattingen over levensbeschouwing, maatschappij, literatuur en beeldende kunst met name aan de Franse cultuurfilosoof Jacques Maritain. In 1905 kwam Maritain in Parijs in aanraking met de ideeën van Léon Bloy. Deze Franse schrijver van romans, pamfletten en dagboeken, 36 jaar ouder dan Maritain, was overgestapt van het socialisme naar hetatholicisme. Hij pleitte voor een theocentrisch ingerichte maatschappij, zette zich af tegen bijna alle moderne ontwikkelingen en propageerde een terugkeer naar het gedachtegoed van de Middeleeuwen. Bloy was een bijzonder sterke persoonlijkheid en in de ban van diens vurige geloofsbeleving gaat Maritain, die protestants opgevoed was, samen met zijn vrouw, de Russisch-joodse emigrante Raïssa, in 1906 over tot hetatholicisme. Hetzelfde gebeurt een paar jaar later met Pieter van der Meer de Walcheren,¹⁴⁹ die in die jaren als journalist in Parijs verblijft en die bevriend is met Jacques en Raïssa Maritain. Op 24 februari 1911 is Bloy peter bij diens doop in de St. Médard in Parijs.

Léon Bloy en Jacques Maritain waren de leiders van het zogenaamde *Renouveau Catholique* in Frankrijk. Deze moderne stroming binnen het internationale katholieke cultuurleven bloeide vooral in Frankrijk met, naast Bloy en Maritain, vertegenwoordigers als Ernest Hello en Paul Claudel. Na de dood van Bloy in 1917 breidt Maritain, die minder radicaal is en meer openstaat voor andersdenkenden, zijn netwerk verder uit. Hij verhuist van Versailles naar de Parijse voorstad Meudon waar zijn huis in de jaren twintig en dertig een intellectueel en artistiek ontmoetingscentrum wordt. De componisten Igor Strawinsky en Arthur Lourié, de schilders Georges Rouault, Gino Severini en Jean Cocteau (een dubbeltalent, want ook auteur), en schrijvers als Henri Ghéon, Maurice Sachs, Julien Green, Pierre Reverdy, Max Jacob, Stanislas Fumet, Henri Massis, Georges Bernanos en Pieter van der Meer de Walcheren discussieerden met elkaar in zijn huis over de kunst en het leven.¹⁵⁰

Van der Meer formuleert de relevantie van het herleefdeatholicisme in 1922 als volgt in *De Nieuwe Eeuw*:¹⁵¹

Juist omdat wij Katholiek zijn, zijn wij modern. (...) Wij zijn mensen van dezen tijd. Wij zijn geen middeleeuwers. Wij staan gegroeid, met al de vezels van ons leven, van onzen geest, van ons willen, in dezen tijd. Wij zijn mensen van de jaren na den wereldoorlog, toen alle vastheid vernietigd werd. Wij hebben die oorlog meegedeeld en het lijden in ons hart gegaard. Heel de pijn en de angsten van de hedendaagsche mensheid, die zich krampend opwringt naar de eeuwige zekerheden, vinden een diepe echo in ons hart, een luiden en smartelijken weerslag op het klankbord onzer liefde. God liefhebben en de mensen. En dit niet als een litteraire houding, als een kunsttheorie en een systeem, maar binnen-in den geest en in het hart door-leefd; het moet geworden zijn de vitale macht van heel je wezen.

Want wij zijn geen ontredderden, die wanhopig zoeken en in den blinde rondtasten. Wij zijn geen verscheurden,- al kennen wij, beter dan wie ook, de innerlijke folteringen en de onmacht, de zonde en den angst voor de donkere afgronden onzer ziel. Wij weten. Wij weten het blinkende licht en ons doel. (...) Het Catholicisme is het eenige, dat temidden van de baloorige wanorde en de rottende schijnorde van deze

tijd, wortelvast en volkomen gaaf, want eeuwig en bovennatuurlijk van geboorte en openbaring, heerlijk rustig te bloeien staat.

Niets van het moderne leven is ons vreemd, noch de geestelijke onrust, noch het machinisme. Alleen wij zien het niet op zichzelf, als doel in zich. Wij willen het veroveren, dienstbaar maken, temmen en leiden naar zijn plaats in de wereldorde. Wij willen het moderne leven omvormen en hernieuwen; wij zijn niet slechts modern, maar ultramodern, zoals Maritain raak zegt.

De redactie van *De Gemeenschap* liet zich door Maritains gedachtegoed inspireren en door bemiddeling van Pieter van der Meer de Walcheren slaagde Jan Engelman er zelfs in Jacques Maritain zijn medewerking te laten toezeggen aan *De Gemeenschap*. Het is daarmee een voorbeeld van de strategie van de redactie om de eigen literatuuropvatting door een andere, in dit geval zelfs internationaal vooraanstaande auteur, te laten verwoorden. In de eerste twee nummers van de eerste jaargang is van Maritain het artikel ‘Quelques réflexions sur l’art religieux’ prominent aanwezig. In dit programmatisch geschreven en in twee delen gepresenteerde essay reflecteert Maritain op de positie van de katholieke kunstenaar. Het is de taak van de katholieke kunstenaar om enerzijds het volk bewust te maken van de schoonheid van kunst en anderzijds moet hij de moderne kunst verheffen, bezielen en geleiden tot God. In de kern wordt hiermee het begrip ‘dienstbare schoonheid’ meteen in het eerste nummer (in het Frans!) geïntroduceerd. In het tweede deel van zijn artikel formuleert hij drie eisen waaraan het religieuze kunstwerk moet voldoen: het moet ‘begrijpelijk’ (lisible) en ‘volkomen’ (finie) zijn, ten tweede dient elke godsdienstige uitleg overbodig te zijn, het religieuze karakter moet dus uit het kunstwerk zelf spreken, en ten derde moet het kunstwerk simpelweg ‘religieus’ zijn; de kunstenaar is daarbij niet gebonden aan regels, maar kan in vrijheid werken en zich laten inspireren door het geestelijk leven van de heiligen (la vie spirituelle des Saints). *De Gemeenschap* zet Maritain nog een paar keer in het centrum van de belangstelling. In nummer 6 van de eerste jaargang is een portret van Maritain opgenomen, door Otto van Rees in linoleum gesneden.¹⁵² In nummer 8-9 van dezelfde jaargang staat een lang artikel van Maritain over Léon Bloy. Uit Maritains boek *Trois réformateurs: Luther, Rousseau et Descartes* (1925) geeft *De Gemeenschap* in 1927 een Nederlandse vertaling van *Luther* uit.

Albert Helman besteedt in zijn *Gemeenschap*-memoires uit 1978 slechts enkele regels aan Maritain “door wie Engelman terecht nooit erg beïnvloed is” en die “weliswaar gelezen [werd] maar in feite als ‘onbruikbaar’ ter zijde gelegd, hoewel niemand het ronduit durfde te zeggen, bij gebrek aan een andere ‘filosoof’”.¹⁵³

In zijn artikel ‘De Gemeenschap en de goddelijke willekeur van de artiest’ uit hetzelfde jaar schrijft hij: “Engelman [stond], evenmin als de overige redacteuren, onder invloed van Maritain – die steeds genoemd, maar niet gelezen werd. Alleen Van Duinkerken las hem, zonder enthousiasme.”¹⁵⁴

Helman onderschat naar mijn mening de invloed van Maritain op het gedachtegoed van *De Gemeenschap*. Zijn standpunt contrasteert in ieder geval wel heel erg sterk met de ruimte en de waardering die Maritain kreeg van de redactie. Zowel cultuurkritisch als poëticaal voer *De Gemeenschap* vrijwel volledig op het kompas van Maritain. Het uitgangspunt ‘dienstbare schoonheid’ kan rechtstreeks op zijn werk worden teruggevoerd. Maar liefst vijftig keer wordt in het tijdschrift expliciet naar Maritain verwezen en ook impliciet wordt regelmatig aan zijn werk gerefereerd, niet alleen door Jan Engelman, maar ook door andere medewerkers.¹⁵⁵

Art et Scolastique

Voor het boek *Art et Scolastique* van Maritain heeft de opvattingen van de medewerkers van *De Gemeenschap* over kunst en literatuur grotendeels bepaald. Als deze kunsttheoretische

verhandeling in 1920 in Parijs verschijnt, zijn Engelman en Kuyle nog te jong om hiervan kennis te nemen. Zij leren het werk kennen via de Nederlandse vertaling van pater Terburg die een paar jaar later in verschillende vervolgafleringen wordt gepubliceerd in het culturele weekblad *Opgang*¹⁵⁶ en vooral Engelman is ervan onder de indruk.¹⁵⁷ In 1924 verschijnt deze vertaling in boekvorm.¹⁵⁸ Volgens Maritain is de moderne cultuur verongelukt in de loopgraven van Verdun en alleen een volledig herstel van de oude katholieke waarden en normen kan voorkomen dat de wereld ten onder gaat. Hij ziet de Renaissance, de Reformatie, de Verlichting, het Liberalisme en het Socialisme als een reeks van historische vergissingen en streeft een reconstructie na van het middeleeuwse gemeenschaps- en geloofsleven. In deze theorie worden ook de titel en de ondertitel van het tijdschrift verklaard: *De Gemeenschap, maandschrift voor katholieke reconstructie*.¹⁵⁹ Deze ondertitel is eigenlijk de kortst mogelijke samenvatting van het programma van *De Gemeenschap* en van de ideeën van Maritain. Maritain maakt in zijn theorie een onderscheid tussen schoonheid en zedelijkheid.¹⁶⁰ Op deze manier is hij in staat kunst en moraal als twee onderscheiden domeinen voor te stellen. In haar eigen domein is de kunst volledig autonoom.

[Kunst] heeft een doel, regels en waarden, welke niet die van den mensch zijn, maar die van het werk, dat voortgebracht moet worden. Dit werk beteekent voor de Kunst alles; deze kent voor zich slechts ééne wet: de eischen en het goed-zijn van het werk.¹⁶¹

Ook al is de kunst in haar eigen domein dus vrij en alleen gebonden aan haar eigen regels en waarden, toch is zij slechts relatief autonoom, omdat zij als geheel ondergeschikt is aan iets hogers, namelijk aan de religie, aan het geloof in God. De kunstenaar staat *als kunstenaar* buiten het domein van de zedelijkheid, maar *als mens* niet, zodat kunst nooit zijn hoogste doel kan zijn. De kunstenaar is dus zowel vrij als gebonden, afhankelijk van het domein waarin hij zich bevindt. Kunst en geloof mogen in de leer van Maritain niet gescheiden worden. Maritain koos voor een offensieve aanpak en presenteerde zijn cultuurkritiek, die in wezen regressief en anti-modern was (omdat zij niet wilde vernieuwen, maar wilde herstellen, reconstrueren, teruggrijpend op het gedachtegoed van de middeleeuwen), als ultra-modern en progressief. Ze was in zijn ogen het enige redmiddel tegen het failliet van het moderne denken, dat alleen oorlog en zielloosheid tot gevolg had gehad. Dat maakte zijn theorie aantrekkelijk voor (katholieke) jongeren zowel in Frankrijk als daarbuiten. Verschillende kunstenaars, onder wie Jean Cocteau en Igor Strawinsky, bekeerden zich onder zijn invloed tot het katholicisme. Dat gebeurde ook in Nederland: Pieter van der Meer de Walcheren, de schilder Otto van Rees en de dichters Ab van Oosten, Chris de Graaff, Jan H. Eekhout, J.C. van Schagen en Gabriël Smit, allen medewerkers van *De Gemeenschap*, zijn daarvan voorbeelden. Via Pieter van der Meer de Walcheren, die een sleutelpositie innam in het literaire veld in de jaren twintig¹⁶² en die eerst als redacteur van *De Nieuwe Eeuw* en vanaf 1924 als redacteur van *Opgang* over de denkbeelden van Bloy en Maritain geschreven had, maakten de katholieke jongeren in Nederland kennis met deze theorie. De redactie van *De Gemeenschap* omarmde Maritains ideeën meteen. Ze gaven haar de mogelijkheid zich naar twee kanten te profileren: in de richting van de vrijzinnige collega's van *De Vrije Bladen* (en later *Forum*) en *De Stijl* met de stelling dat kunst nooit helemaal onafhankelijk en autonoom kan zijn, maar een hoger doel moet dienen, en ten opzichte van de geloofsgenoten door de relatieve autonomie van de kunst te bepleiten met de stelling dat kunst binnen haar eigen domein wel autonoom is en dus niet alleen godvruchtig moet zijn, maar ook esthetisch en artistiek verantwoord.

Het legitimeerde de redactie ook uiterst kritisch te zijn op de Katholieke Kerk en de RK Staatspartij. Veel katholieke jongeren, onder wie Jan Engelman en Albert Kuyle (en eind

jaren twintig ook Anton van Duinkerken) verfoeiden het pragmatische emancipatie-denken van hun politieke en kerkelijke leiders, omdat ze alleen op macht uit waren en daardoor geloof en spiritualiteit ondergeschikt maakten aan de groei en de organisatie van de kerk en de partij. Na de overwinning in de schoolstrijd (1917) en de ruime verkiezingsvictorie in 1918 waren de katholieke leiders ervan overtuigd dat ze vast in het zadel zaten en alleen hun positie behoeften te consolideren. De katholieke jongeren van *De Gemeenschap* verfoeiden deze houding, die zij ‘arrivisme’ noemden, en die in hun ogen alleen leidde tot halfslachtingheid en lafhartige compromissen. De Nolens-affaire in 1930 is hiervan een voorbeeld.¹⁶³ Zij misten inspiratie en verweten hun kerkelijke en politieke leiders gebrek aan hart en vurigheid.¹⁶⁴ Op die kritische stellingname konden de katholieke jongeren moeilijk gecorrigeerd worden door het episcopaat, omdat zij wel degelijk streden voor het ware geloof, zoals Kuyle nog eens fijntjes in zijn toelichting van april 1925 geschreven had. Zij zaaiden geen geloofstwijfel (dan zouden ze immers gemakkelijk aangepakt kunnen worden door de censor), maar reageerden juist heel principieel en zuiver. En als zij binnen het domein van de kunst met avant-gardistische vormen experimenteerden, dan beriepen zij zich met succes op de autonomie van de kunst. De theorie van Maritain verenigde voor hen het katholicisme met de wereld van kunst en literatuur en legitimeerde die koppeling in een religieus verantwoord cultuurideaal. Dat maakte *De Gemeenschap* tot een zeer lastige luis in de pels van de katholieke kerk en RK Staatspartij.

Modern of anti-modern?

De opvattingen van de redactie van *De Gemeenschap* zijn niet gemakkelijk in te delen in het hedendaagse begrippenschema progressief/conservatief of links/rechts. Het hangt er maar vanaf hoe je deze begrippen definieert en die definitie is vaak afhankelijk van de tijd waarin ze gebruikt worden. Als Kapteijns in 1964 in relatie tot de *De Gemeenschap* spreekt over “links-katholicisme” en Scholten in 1978 over “rechts-politieke sympathieën” van de redactie, dan zegt dat misschien wel meer over de opvattingen van de beide auteurs in relatie tot de tijd waarin ze dit opschreven, dan over *De Gemeenschap*. Daarom heeft het mijn voorkeur de opvattingen van de redactie te duiden in het begrippenschema ‘modern’ en ‘anti-modern’ zoals dat in de jaren twintig zelf gebruikt werd. Maar dan nog is het lastig de opvattingen van de redactie te karakteriseren, want ze waren *tegelijktijd* modern en anti-modern.¹⁶⁵ Modern was haar wens om de burgercultuur omver te werpen en een mentale omslag van de samenleving te bewerkstelligen. Anti-modern was haar verlangen naar de middeleeuwse idealen, naar een samenleving waarin het individu onder leiding van de kerk een harmonieus leven leidt en zich dienstbaar opstelt tegenover God en de maatschappij. Een maatschappij waarin werkgevers en werknemers samen eenzelfde economisch belang hebben en gezamenlijk vorm geven aan het bedrijf, ieder vanuit eigen taak en verantwoordelijkheid.¹⁶⁶ Modern waren de ideeën over vormgeving. De medewerkers van *De Gemeenschap* geloofden in moderne kunst, in moderne architectuur, in nieuwe media als film en fotografie en in moderne reclamecampagnes om hun opvattingen aan de man te brengen. Ze waren vóór authenticiteit en vóór diepgang, tégen de kitschcultuur van namaak en schone schijn. Tégen lauwheid, lafheid en gezapigheid, juist in eigen katholieke kring, vóór actie, rechtvaardigheid en sociale vernieuwing. Ze legden een kritische houding aan de dag tegenover de gevestigde katholieke orde, zoals die zich manifesteerde in de katholieke kerk en in de RK Staatspartij. Ze waren antiliberaal en antisocialistisch, antidemocratisch en antikapitalistisch. Ze geloofden in een sterk leiderschap en in een op sociale gronden centraal geleide economie. Vandaar ook dat Mussolini, die in 1922 in Italië aan de macht was gekomen, zich aanvankelijk in een warme belangstelling mocht verheugen van de redacteuren van *De Gemeenschap*.¹⁶⁷ Pas vanaf de tweede helft van de jaren dertig, toen onverdraagzaamheid en gebruik van geweld in het fascisme de boventoon gingen voeren en ook in eigen gelederen de splitsing der geesten

had plaatsgevonden, verzette de redactie van *De Gemeenschap* zich tegen de totalitaire regimes in Duitsland, Italië en Spanje.

Juist dit dubbele, dit “ambivalente”, zoals Ruiter en Smulders het noemen, maakt het blad in hun ogen tot een interessant modernistisch verschijnsel.¹⁶⁸

2.5 Redactionele verantwoordingen tot 1930

In het januarinumnummer van 1926 staat opnieuw een verantwoording, dit keer onder de titel ‘De Stormbal’. De redactie schrijft geschrokken te zijn van de vele reacties op het woord “gemeenschap”. De kern van het maar liefst vijf pagina’s tellende betoog komt hierop neer dat de redactie, ook al heeft zij in haar eerste verantwoording gepleit vóór de gemeenschap en tégen het individualisme, niet wil zeggen dat het individu altijd ondergeschikt is aan de gemeenschap. In die zin is deze tweede verantwoording voor een deel een koerswijziging die met de volgende zinnen eindigt:

Aan onze ‘Verantwoording’ van het vorig jaar hebben wij niets toe te geven, eerder iets af te doen. Ook wij hebben iets geleerd, in twaalf maanden: hebben wij ons van den aanvang af gehoed voor luchtspiegelingen en romantische verlangens, ons op den grond van innerlijke en uiterlijke realiteit geplaatst - de tijd, en voorbeelden elders, leerden, dat de moeilijkheden en gevaren nog grooter waren dan wij hadden verwacht, dat de ontplooiende kracht van het individu nimmer mag worden opgeofferd aan een te haastige, uiterlijke saamhoorigheid om het begin van een beginsel [...], dat er bijna niets bestaat dat wij critiekloos kunnen tegemoet treden en dat wij vooral de voortdurende zelfcritiek niet mogen veronachtzamen. Kennende den ernst van onzen taak mogen wij opnieuw een beroep doen op de “latente reserves”, die in ons volk, bijzonder in het katholieke volksdeel, liggen verscholen. Als er een jeugd is, nú zal ze aantreden!

In deze koerswijziging manifesteert zich in wezen de latere breuk tussen Engelman en Kuyle al. De formulering van deze tweede verantwoording moet zowel gezien de inhoudelijke stellingname als gezien het taalgebruik en de stijl van Engelman zijn.¹⁶⁹ Engelman is degene die het individu boven de gemeenschap stelt en moet, gezien zijn dominante positie in de redactie, daarom voor deze koerswijziging verantwoordelijk geacht worden. Hij is in die begintijd de belangrijkste woordvoerder van de redactie. Niet alleen omdat hij ouder, belezener en intellectueler is dan Kuyle, maar ook omdat Kuyle op dat moment afwezig is en de redactievergaderingen niet kan bijwonen. Eind november 1925 is deze samen met Albert Helman aan een reis naar het zuiden begonnen en, hoewel hij zich vanuit Italië en Noord-Afrika regelmatig via brieven met de inhoud van *De Gemeenschap* bemoeit (zie hoofdstuk 7.5), is hij toch acht maanden lang op te grote afstand om deze koerswijziging direct te kunnen beïnvloeden.

Katholieke reconstructie

Vanaf het septembernummer van de tweede jaargang doet zich een tweede verschijningsvorm van de koerswijziging voor: de ondertitel “Maandschrift voor katholieke reconstructie” wordt vanaf die aflevering weggelaten. Kennelijk is hieraan enige discussie voorafgegaan, want opvallend is dat de namen van Henk Kuitenbrouwer en Albert Helman eenmalig ontbreken in de redactie van het augustusnummer. “Het zou teveel tijd en ruimte vragen als ik hier precies alle motieven uiteen wilde zetten, welke tot het wegvallen van de ondertitel medewerkten”, noteert Kuyle in zijn terugblik op vijf jaar *De Gemeenschap* in december 1929. Engelman schrijft in zijn memoires dat hij het woord ‘reconstructie’ al na een jaar verwierp, maar een inhoudelijke argumentatie daarvoor ontbreekt.¹⁷⁰ Helman komt er in zijn memoires wel op

terug¹⁷¹ en geeft in retrospectief een eigen interpretatie van het begrip reconstructie, die in ieder geval niet verklaart waarom hij éénmalig in het colofon ontbreekt: “Wat de ‘reconstructie’ nu precies omvatte, dat maakte ieder voor zichzelf zo’n beetje uit. De oude roomse rommel moest in elke geval wat door-elkaar geschud en waar gewenst opgeruimd worden.”

Helaas is er niets meer over deze discussie in de zomer van 1926 te vinden: de notulen van de redactievergaderingen zijn niet bewaard gebleven en in briefwisselingen of andere documenten uit de tijd zelf wordt, voorzover mij bekend, niet over deze kwestie gerept. In de desbetreffende nummers van augustus en september 1926 wordt in ieder geval niets gezegd over het weglaten van de ondertitel en ook in de verantwoording van januari 1927 wordt er niet op teruggekomen. Wel wordt de koerswijziging daar bevestigd en vertaald naar een overeenkomstige literatuur- en kunstopvatting zoals we bij de analyse van de verantwoording van 1927 zullen zien.

Plannen voor een nieuw tijdschrift en fusieperikelen

Of de kwestie van het schrappen van de ondertitel iets te maken heeft met het tijdschriftenplan dat Jan Engelman tezelfdertijd aan het bespreken is met Gerard Bruning en Hendrik Marsman, is niet bekend. Uit een brief van Gerard Bruning aan Marsman van 28 juni 1926¹⁷² en uit een opstel dat Jan Engelman schreef over Gerard Bruning, blijkt dat er een dergelijk plan bestond in de zomer van 1926:

Hij (=Gerard Bruning) voerde te Utrecht, met Marsman en met mij, langdurige besprekingen over de stichting van een tijdschrift, dat wij drieën zouden redigeren. Marsman was toen reeds teleurgesteld door het gebrek aan élan en overtuiging, dat hij in den kring van de Vrije Bladen waarnam, Bruning en ik stonden kritisch tegenover veel ‘goede bedoelingen’ in de jonge katholiek-letterkundige beweging en we meenden de vitale elementen, katholiek of niet, samen te moeten brengen.¹⁷³

Het nieuwe tijdschrift zou de titel *Maritain* krijgen, opnieuw een bevestiging van het belang van deze Franse auteur. “Programmatisch waren deze drie, die elkaar in Maritain vonden, het al geheel met elkaar eens geworden; alleen had Bruning nog enige bezwaren tegen de medewerking van Slauerhoff. Zakelijk sprong de onderneming evenwel af, bij gebrek aan een uitgever”, schrijft Goedegebuure in zijn dissertatie over Marsman uit 1981.¹⁷⁴ Dat spoort niet helemaal met de herinnering van Engelman die in zijn bijdrage aan het *Geschenk 1933* noteert dat “Albert Kuyle, toen hij van het plan hoorde, aanbood als uitgever op te treden. [...] Voor we het plan nader uit konden werken, kreeg Bruning zijn waarschuwing.”¹⁷⁵ Gerard Bruning was ernstig ziek, hij leed aan kanker. Met de waarschuwing wordt bedoeld dat hij te horen had gekregen dat hij zijn ziekte niet zou overleven. Door de verslechtering van zijn toestand ging het plan niet door. Gerard Bruning overleed op 8 oktober van datzelfde jaar. Goedegebuure vermeldt in zijn Marsmanbiografie uit 1999 nog dat Binnendijk, Ter Braak, Den Doolaard en Kuyle later nog gemikt hebben op een fusie tussen *De Vrije Bladen* en *De Gemeenschap*, iets waar Marsman zich fel tegen kante.¹⁷⁶ Ook dit fusieplan is niet doorgegaan.

In de secundaire literatuur over *Roeping* en *De Gemeenschap* lijkt het soms, zoals ook Sanders 2002 vermeldt, alsof deze tijdschriften in hun behoefte zich ten opzichte van elkaar te profileren elkaar alleen maar aan het bestrijden waren.¹⁷⁷ Voor een flink gedeelte is dit ook zo, maar er zijn tegelijkertijd tegengestelde bewegingen, waaruit blijkt dat de realiteit minder simpel is, dan op het eerste gezicht lijkt.

Uit een niet precies gedateerde brief van Gerard Bruning aan Gerard Knuvelde van november 1925 blijkt dat Bruning, die aan beide tijdschriften meewerkte, maar niet in de redactie zat, eind 1925 al informeel over een fusie tussen *Roeping* en *De Gemeenschap* gesproken heeft. “Ik heb in Utrecht twee uur over een fusie geboemd, maar daar moeten ze niets van hebben. Van Moller’s invloed in de redactie zijn ze niet gediend en ze vinden, dat ze bij een fusie er op achteruit gaan. Ze zijn zelfs niet te vinden voor een samenspreking der beide redacties zonder eenige verbintenis. Je ziet dus: er hoeft voorlopig niet over gepraat te worden.”¹⁷⁸ Uit een brief van Hendrik Moller, hoofdredacteur van *Roeping*, aan Louis Kuitenbrouwer, gedateerd 5 september 1926,¹⁷⁹ blijkt dat een jaar later ook officieel tussen *Roeping* en *De Gemeenschap* een fusie overwogen is. Van de ene kant is dit opmerkelijk omdat beide tijdschriften niet nalaten zich tegen elkaar af te zetten, van de andere kant is het ook weer niet zo vreemd omdat beide tijdschriften in dezelfde zuil opereren, allebei de katholieke jongeren representeren en daardoor gedeeltelijk dezelfde medewerkers en dezelfde doelgroep hebben. De fusiebesprekingen lopen overigens stuk omdat de beide uitgevers, uitgeverij Gianotten uit Tilburg en uitgeverij De Gemeenschap, niet tot overeenstemming kunnen komen:

Waarde Heer Kuitenbrouwer,

Verschillende malen hebben we de zaak besproken, maar wat ik wel gedacht had, is ook gebeurd. De uitgever kan in ‘t belang van zijn zaak de uitgave niet opgeven en zo vrees ik, dat er van de samenvoeging niets terecht komt.

Er zouden natuurlijk toch nog allerlei dingen nader bekeken moeten worden, om tot overeenstemming te geraken, dat spreekt. Maar nu geen van beide uitgevers hun contract kunnen loslaten, is de zaak blijkbaar niet te regelen.

Jammer dat ’t zo staat.

Met beste groeten,

Hendrik Moller

Uit de tijdschriftplannen en fusiebesprekingen blijkt in ieder geval dat er zowel ideologisch als zakelijk onvrede en onzekerheid heerst in de gelederen van de elkaar enerzijds sterk beconcurrerende, anderzijds elkaar opzoekende katholieke jongeren.

Hendrik Marsman

De redactie stelt in de loop van 1926 alles in het werk om Hendrik Marsman bij *De Gemeenschap* te betrekken. Marsman heeft naam gemaakt als vitalistisch dichter met zijn bundels *Verzen* en *Penthesilea*, had het jaar daarvoor nog leiding gegeven aan de tweede jaargang van *De Vrije Bladen* en geldt op dat moment als een van de belangrijkste woordvoerders van de jonge dichters. Kortom, hij heeft een sleutelpositie in het literaire veld en het zou voor de strategische positie van *De Gemeenschap* een enorme versterking zijn als hij in de redactie binnengehaald zou kunnen worden.

Ook Hendrik Marsman, Hennie voor zijn vrienden, kwam uit een middenstandsmilieu.¹⁸⁰

Maar daarmee houdt de overeenkomst met zijn katholieke vrienden wel op. Zijn vader is boekhandelaar in Zeist, hij groeit op in een orthodox-protestants milieu en bezoekt de lagere school van de Evangelische Broedergemeente, de Hernhutterschool aan het Broederplein in Zeist. Na de hbs in Utrecht volgt Marsman een rechtenstudie, eerst in Leiden en na zijn kandidaats in Utrecht, waar hij in juni 1928 de meestertitel behaalt. Ruim een half jaar later gaat hij op een advocatenkantoor werken en vestigt hij zich in Utrecht.

Regelmatig is Marsman in die tijd te vinden op het redactiekantoor van *De Gemeenschap* op de Oudegracht. Vooral met Jan Engelman, die hij in mei 1925 leert kennen, raakt hij bevriend. Ondanks verwoede pogingen van Engelman, Bruning en Helman om hem daartoe over te halen¹⁸¹ is Marsman nooit katholiek geworden, maar hij voelde zich wel tot het catholicisme

aangetrokken. Vooral voor de ideeën van ‘de katholieke reconstructie’ liep hij warm. Vanuit politiek-maatschappelijk oogpunt was hij voorstander van een terugkeer naar de middeleeuwse standenstaat onder leiding van de katholieke kerk. Daarin zag hij zijn droom verwezenlijkt over ‘een bezielde verband’, dat het leven zin en richting geeft en alle maatschappelijke verschijnselen in een hiërarchische orde plaatst.¹⁸² Behalve met Engelman, met wie hij zijn hele leven bevriend zou blijven, ging hij in de tweede helft van de jaren twintig ook veel om met andere medewerkers van *De Gemeenschap* zoals Albert Kuyle, Anton van Duinkerken en Albert Helman. "Dat hij soms moeilijk, wat nukkig in de omgang kon zijn, hinderde weinig, want hij werd door allen bewonderd, was even radicaal in zijn prijzen als in zijn afkeuren, en kon weleens koketterend praten over christendom en Kerk", schrijft Helman in zijn herinneringen aan de *Gemeenschap*-periode.¹⁸³ Ook Theun de Vries, die eind jaren twintig bevriend was met Marsman en door hem geïnspireerd werd ("Marsman was in die jaren mijn lyrische held"¹⁸⁴), herinnert zich nog goed hoe hij elke week koffiedrinken in de Oudwijkerlaan.

Marsman was niet de centrale figuur in de kring rond *De Gemeenschap*, maar hij hoorde er wel bij. Hij had veel contacten, toch was hij geen mensenvriend. Als het persoonlijk werd, hield hij afstand. Hij had iets aristocratisch en cultiveerde dat ook. Een bezielende figuur was hij wel. Je onderging in zijn nabijheid een uitstraling van scheppende wil, ik erkende in hem de meester.¹⁸⁵

Hij flirtte met het katholicisme, maar dat deed hij in die jaren ook met Mussolini - in zalige onwetendheid omtrent de achtergronden - en ook met het communisme. We waren allemaal twintigers en vooral artistiek en nog niet politiek geëngageerd. Wat de groep bond, was dat we allemaal een hekel hadden aan de sociaal-democratie. Die vonden we te gematigd, te oudbakken. Democratie was toen trouwens geen woord dat vaak viel in onze gesprekken.¹⁸⁶

Dat flirten met Mussolini had te maken met de kracht die hij uitstraalde. Hij bood een nieuw maatschappelijk perspectief. Om dezelfde reden was Marsman in het communisme geïnteresseerd. Via de Filmliga leerde hij de nieuwste Sovjetfilms kennen. Hij las de jongste Russische literatuur en maakte kennis met het constructivisme. Het nieuwe, het krachtige trok hem aan. Maar hij was geen fascist, geen communist. Daar was zijn interesse te vluchtig voor. Marsman was geen intellectueel, miste de geestelijke bagage van een Ter Braak of Du Perron. Hij kon apodictische uitspraken doen, maar er zat meestal niets onder. Je dacht altijd dat er meer was, een mysterie, maar dat viel tegen.¹⁸⁷

Publicaties van Marsman in tijdschrift De Gemeenschap

Hendrik Marsman raakt behalve door zijn contacten met Jan Engelman ook via Gerard Bruning betrokken bij *De Gemeenschap*. Marsman leert Gerard Bruning en zijn jongere broer Henri kennen in het voorjaar van 1924.¹⁸⁸ In de lente van 1925 ontmoeten zij elkaar opnieuw als Marsman een lezing houdt voor De Ploeg, een literaire kring van jonge, katholieke auteurs uit Nijmegen en omgeving, waarvan de gebroeders Bruning de drijvende krachten zijn. Een diepgaande relatie met Gerard Bruning ontstaat pas eind 1925, als deze reeds ernstig ziek is. Ze onderhouden een intensieve briefwisseling, uit de inhoud waarvan blijkt dat Bruning een belangrijke rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling van de katholieke sympathieën bij Marsman. De eerste gedichten die van Marsman in *De Gemeenschap* worden afgedrukt, dragen er de sporen van. Zijn gedicht ‘De laatste nacht’ staat in de novemberaflevering van 1925, nog niet als een zelfstandige bijdrage, maar als onderdeel van een juichende recensie

van Henk Kuitenbrouwer over Marsmans tweede dichtbundel *Penthesilea*.¹⁸⁹ Meteen de maand erna wordt opnieuw een gedicht van Marsman gepubliceerd, 'De Ondergang', dit keer een vers dat nog niet eerder in druk is verschenen. Vanaf dat moment is hij officieel medewerker van *De Gemeenschap*, hetgeen nogal bijzonder is, want op hetzelfde moment is hij ook nog redacteur van *De Vrije Bladen*. Dat laatste zou niet lang meer duren, want Marsman voelt zich al enkele maanden niet erg gelukkig in de redactie van *De Vrije Bladen*. Dat komt enerzijds doordat hij ontevreden is over de kwaliteit van de inhoud van het blad, een kwestie waarover hij met zijn mederedacteur Roel Houwink niet tot een vergelijk kan komen, anderzijds doordat zijn plan om politiek-maatschappelijk gerichte stukken op te nemen niet gesteund wordt door de redactieraad. Per 1 januari 1926 verlaat hij de redactie van *De Vrije Bladen*, waarvan hij overigens wel medewerker blijft.

In juni 1926 publiceert *De Gemeenschap* zijn gedicht 'Les soldats de Dieu', een vers dat beïnvloed is door de doodstrijd waarin Gerard Bruning op dat moment verkeert. Marsman vereenzelvigd zich in dit gedicht met de bekeerling en modernist Jean Cocteau, die een paar jaar eerder een soortgelijke ervaring had, toen hij aan het ziekbed waakte van zijn veelbelovende beschermeling Raymond Radiguet, die hem verzekerde dat hij binnen drie dagen gehaald zou worden door de soldaten van God, een voorspelling die was uitgekomen.¹⁹⁰

Op 8 oktober van hetzelfde jaar sterft zijn vriend Gerard Bruning, 28 jaar jong. Het oktobernummer van *De Gemeenschap* opent met een 'In Memoriam' van Marsman:

Toen wij hoorden, maanden geleden, dat de dood hem gegrepen had, waren wij niet alleen vol van droefheid, maar ook van een bitter en woedend verzet. Want wij konden in den schrik van dat oogenblik zijn dood niet anders voorzien dan als de val van een man die plotseling neerstort langs de lange, loodrechte steilte der kathedraal, op wier wallen hij streed. Hij, de dapperste van ons allen.

Tussen juli 1927 en januari 1928 getuigt Jan Engelman van zijn bewondering voor Marsman in een programmatisch geschreven opstel, dat verspreid over drie afleveringen van *De Gemeenschap* geplaatst wordt onder de titel 'De school des levens'. Engelman formuleert kritiek op de volgorde van de gedichten in de bij uitgeverij De Gemeenschap verschenen bundel *Paradise regained*, waarin het aardse titelgedicht de bundel afsluit en niet het religieuze 'Crucifix'. Niettemin is hij vol lof over Marsmans poëzie die zowel esthetisch als ethisch aan zijn kwalitatieve maatstaven voldoet. "Zijn esthetiek dient gelijkelijk het leven en de kunst."¹⁹¹

In het augustus/septembernummer van 1928 komt Marsman in een interview met Albert Kuyle terug op de kritiek van Engelman. Hij verdedigt de door hem gekozen volgorde omdat deze zijn reële geestelijke ontwikkelingsgang laat zien. Hoe vurig zijn katholieke vrienden dit ook wensen: "Het Paradijs wèrd niet gevonden...."¹⁹²

Per januari 1929 accepteert Marsman opnieuw het redacteurschap van *De Vrije Bladen*.

Kunst en leven

Hoewel de verantwoording aan het begin van de derde jaargang in januari 1927 slechts twee pagina's lang is, is zij inhoudelijk toch veel interessanter dan haar beide voorgangers. De redactie snijdt het probleem van de verhouding tussen kunst en leven aan, een thema, dat de jong-katholieken na aan het hart ligt, zoals we al bij de bespreking van *Art et Scolastique* van Maritain gezien hebben. De redactie betoogt dat kunst en leven geen los van elkaar bestaande entiteiten mogen zijn, maar juist elkaar moeten raken in het ene gemeenschappelijke doel. Een op de juiste wijze formuleren van het doel gaat niet noodzakelijkerwijs samen met het beantwoorden aan dat doel. Of in de plastische woorden van de redactie:

Men kan alles omtrent Parijs weten, en al pratende daarover naar Stokholm wandelen. Als men dit in 't oog houdt kan men ook begrijpen, waarom zooveel schijnbaar "katholieke" kunst afkeuring verdient, en zooveel uitingen van niet-katholieken onze waardeering vinden.

Daarom willen wij hier tegenover de meeningen van anderen omtrent die verhouding van leven en kunst nadrukkelijk vaststellen, dat gezien de ènheid van einddoel (voor ons samengevat in het ééne begrip: God) van het leven en van de kunst-daad (die voor ons in zekeren zin over het leven héén grijpt, aere perennius) – het wel degelijk van waarde is hoedanig het leven is dat tot uiting komt ín de kunstdaad. Niet in de dichtheid der vitaliteit ligt dus de waarde, maar in de hoedanigheid daarvan; immers dichtheid is geen waardenorm of de beantwoording aan een doel. Over dat gehalte denke men intusschen niet te beperkt, want het ethische is in een kunstwerk niet superieur aan het aesthetische, maar slechts primordiaal. Een kunstwerk moet dus èn ethisch goed zijn (beantwoorden aan zijn doel) èn aesthetisch goed zijn (beantwoorden aan zijn wezen).

Daar waar in de verantwoording van de eerste jaargang het esthetische aspect nog ondergeschikt gemaakt werd aan het ethische (het individu ondergeschikt aan de gemeenschap, de vorm ondergeschikt aan de inhoud, de kunst ondergeschikt aan het leven) worden ze hier als meer gelijkwaardig gepresenteerd. De politiek-maatschappelijke koerswijziging (individu is niet ondergeschikt aan gemeenschap) is nu ook vertaald naar een literatuur- en kunstopvatting: het esthetische is niet ondergeschikt aan het ethische, een kunstwerk moet aan beide eisen voldoen.

Reacties in De Gemeenschap op De Vrije Bladen, De Stijl en Roeping

Vanaf het eerste nummer van *De Gemeenschap* in januari 1925 wordt, meestal in de rubriek 'Kroniek', gepolemiseerd met andere tijdschriften. Men moet zich daarbij wel realiseren dat deze polemiek in veel gevallen een spel is, een spel dat overigens niet altijd openlijk gespeeld werd. Publieke bronnen en privé-correspondentie geven niet altijd dezelfde waarheid, net zomin als bronnen uit de tijd zelf of memoires achteraf. Albert Helman geeft daarvan een mooi voorbeeld in een terugblik op zijn relatie met Gerard Knuvelder:

Ofschoon er heel wat controversen bestonden tussen De Gemeenschap [...] en de Roeping-mensen, die wij als nogal makke schapen beschouwden, kon ik [...] het persoonlijk heel best vinden met Gerard. Zo best, dat ik ondanks mijn verbondenheid met het Utrechtse 'jongeren'tijdschrift stiekum meewerkte aan Roeping. Met medeweten van Gerard natuurlijk, en steeds onder pseudoniem.¹⁹³

Vaak werken elkaar bekritiserende auteurs tegelijkertijd aan dezelfde bladen mee. Met diegenen die in godsdienstig ofwel in politiek opzicht een andere keus maken (bijvoorbeeld de medewerkers van het protestantse tijdschrift *Opwaartsche Wegen*¹⁹⁴ of later in de jaren dertig met het socialistische blad *Links Richten*¹⁹⁵), wordt niet of nauwelijks gepolemiseerd. Het zijn de tijdschriften die het dichtst bij *De Gemeenschap* staan - jong, modern, spiritueel, met aandacht voor vormgeving - die de moeite van het bestrijden waard zijn. Dat zijn in de tweede helft van de jaren twintig toch vooral het katholieke *Roeping* en de niet zuilgebonden tijdschriften *De Vrije Bladen* en *De Stijl*.

Het centrale thema in de discussie in de eerste jaargang van *De Gemeenschap* is de eenheid van vorm en inhoud. In de polemische bijdragen in de 'Kroniek' wordt voortdurend door de redactieleden geageerd tegen de tijdschriften waarin de vorm centraal staat (*De Vrije Bladen* en *De Stijl*) of voor de inhoud gekozen wordt in, vormtechnisch gezien, te vaak matige verzen

(*Roeping*). Albert Kuyle formuleert het, overigens zonder de naam *Roeping* te noemen, maar duidelijk met de bedoeling zich ertegen af te zetten, aldus in *De Gemeenschap*, in een bijlage bij het aprilnummer van 1925: “Wij vechten tegen de schoonheid als zij doel is, maar we zoeken naar een schoone vertolking van de gemeenschappelijke dienende gedachte.” Niet alleen Marsman en *De Vrije Bladen* moeten het ontgelden, maar ook tegen Van Doesburg en *De Stijl* wordt regelmatig gefulmineerd. Met name Engelman en Maas doen dat in hun *Gedachten over architectuur* (in zeven afleveringen over de eerste jaargang verspreid), waarin zij pleiten voor vernieuwing van de vormen in de architectuur en zich weliswaar achter het constructivisme opstellen, maar steeds de bezielende gedachte achter het bouwwerk en de geestelijke levenshouding van de architect centraal stellen. Het is opvallend dat zij het werk van Van Doesburg meestal waarderend bespreken, maar wel kritisch ingaan op de manier waarop hij er in *De Stijl* over schrijft.¹⁹⁶ Van Doesburg werkt vanuit de vormgeving en het kleurgebruik naar een bezielde beleving van het kunstwerk, terwijl Engelman en Maas de geest van het werk centraal stellen en daarbij een vorm kiezen die modern is en van alle franje ontdaan. Met andere woorden: bij Maas en Engelman staat de vorm in dienst van de inhoud en bij Van Doesburg is de vorm bepalend voor de inhoud, althans voor de beleving ervan.

Jan Engelman stelt het samengaan van vorm en inhoud ook in zijn literaire recensies aan de orde, bijvoorbeeld in de ‘Kroniek’ van juli 1925: “In het kunstwerk zijn inhoud en vorm, innerlijk en uiterlijk, stem en uitspraak - zoo ge wilt – één en ondeelbaar.” Hij verzet zich tegen vorm die geen inhoud heeft, maar het geldt ook andersom: “Men kan een heilige zijn en zich toch zeer ongelukkig uitdrukken”, schrijft hij in dezelfde bijdrage.

In de ‘Kroniek’ van augustus/september 1925 bekritiseert Engelman het augustusnummer van *Roeping* waarvan hij de poëzie, die inhoudelijk sterk bezielde is, epigonisme noemt en weinig waardering heeft voor de vorm, met name voor de ritmiek van sommige gedichten.

Gejuicht wordt er dan ook in de novemberaflevering van 1925 van *De Gemeenschap* waarin *Penthesilea*, de tweede bundel van de niet-katholieke Marsman door Henk Kuitenbrouwer zeer lovend wordt besproken en het gedicht ‘De laatste nacht’ zelfs in zijn geheel geciteerd wordt. “Verzen, waarin elke regel klopt van leven en geen woord ’n dorre rank is. [...] Verzen van een geheimzinnige pracht, als reflexies van verbijsterende dromen.”

In dezelfde recensie wordt daarentegen de tweede bundel van de katholieke Henri Bruning (op dat moment medewerker bij *De Vrije Bladen*!) *De Tocht* gekraakt: “... is er ’n te grote overvloed van “stropelend proza”, dat met alle aksenten en stoten, tóch geen poëzie werd.” Op de volgende wijze worden de verzen waarin Bruning lyrisch spreekt over verdriet, armoede, een koud en dood hart en “pijne” en vluchten van mijn zwaar verlangen” afgedaan:

‘t Gaat er immers niet om, of Henri Bruning ’n durende, harde, verbitterde, strijd voert, en of hij eindelijk tot ’n diepe berusting komt, (hoevéél mensen doen dit niet?) ’t gaat er om, of hij ons dit als poëzie geeft. Waarom anders verzenbundels? Dat hier wéér de nadruk op de vorm gelegd wordt, zal begrijpelijk zijn. De goede bedoeling wordt altijd nog te veel voor voldoende gehouden. We moeten te veel begeesterende aanprijzingen horen, in de trant van: “dit werk is toch zo goed, wànt hij is ’n diep, ernstig, strijdend mens”.

Niemand wordt gespaard in de vorm/inhoud discussie, ook niet diegenen die eerder nog een sterk talent genoemd werden en tot het eigen katholieke kamp behoren. De dichters van *Roeping* worden met de maat die Gerard Bruning zelf in zijn *Apostolaat* formuleerde,¹⁹⁷ gemeten en door de *Gemeenschap*-redactie te licht bevonden. En dat alles binnen een paar maanden!

Wijzigingen in de organisatie

In het mei-juni nummer van 1927 wordt meegedeeld dat Albert Kuyle het redactiesecretariaat niet langer kan waarnemen “omdat de zorg voor de boekwerken die de Uitgeverij “De Gemeenschap” doet verschijnen vele bezigheden met zich meebrengt.” Helman suggereert later dat secretariaat en administratie “in een vrij chaotische toestand” waren geraakt. “Zaken betreffende het tijdschrift raakten verward met die van de uitgeverij, waar Kuyle zich ‘alleenheerser’ voelde, weinig bereid om anderen opening van zaken te geven, of de voordelen, waarop zij recht meenden te hebben.”¹⁹⁸ De redactie besluit dat Engelman zijn taak overneemt voor de rest van die jaargang. Met ingang van januari 1928 wordt Lou Lichtveld redactiesecretaris van het tijdschrift en Albert Kuyle wordt onder zijn eigen naam L.M.A. Kuitenbrouwer officieel directeur van de uitgeverij, wat hij overigens in de praktijk vanaf de oprichting al was. Het is ook in deze periode dat het redactiekantoor van het Lauwerecht 125 verhuist naar de ruimer bemeten eerste verdieping van het grote grachtenpand Oudegracht 55. In 1929 neemt Kuyle “om technische redenen”, die niet nader toegelicht worden, het redactiesecretariaat weer van Lichtveld over.¹⁹⁹

Nieuwe fusieplannen

Opnieuw zijn er ideeën over een fusie, dit keer van Menno ter Braak, en wel tussen *De Vrije Bladen* en *De Gemeenschap*. Albert Kuyle heeft er een hard hoofd in en schrijft in een brief op Gemeenschap-papier op 15 november 1927 aan Menno ter Braak:

Amice,

Je brief betreffende Nu en De Vrije Bladen en De Gemeenschap met zeer veel interesse gelezen. Wat die voorstellen van jou betreft... je weet natuurlijk evengoed als ik dat zoon samensmelting, alle zakelijke moeilijkheden een oogenblikje daargelaten, niet zeer erg makkelijk zou zijn. Ik vrees dat daar heel serieus over zou gepraat moeten worden en dat er alleen waarborg voor het wegblijven van verschrikkelijke keet zou te vinden zijn in een op alle gebeurlijkheden berekend contract. Ik zal echter met enorm veel belangstelling het vervolg van je werkzaamheden in deze richting vernemen.[...] ²⁰⁰

De redacties van *De Gemeenschap* en *De Vrije Bladen* werkten half november gezamenlijk aan de uitgave van een brochure die gericht was tegen het socialistische tijdschrift *Nu*, een samenwerking die in januari 1928 leidde tot de zogenaamde aNti-schUnd-brochure.²⁰¹ Hoewel de samenwerking op dit punt is geslaagd, is het van een fusie tussen beide bladen nooit gekomen. De briefwisseling tussen Kuyle en Ter Braak, die op dat moment ook met Kuyle als uitgever in onderhandeling is over de uitgave van zijn filmmessays in het fonds van De Gemeenschap, laat echter wel zien dat een zeer verschillende positionering qua levensbeschouwelijke richting en qua literatuur- en kunstopvatting een samenwerking en zelfs een fusie niet in de weg hoefde te staan in de jaren twintig. Het lijkt erop dat enig opportunisme hieraan niet vreemd is.

Verantwoording 1928

De spanning tussen de genoemde polariteiten (vorm-inhoud, kunst-leven, esthetiek-ethiek) houdt de redactie voortdurend bezig. Ook in de slechts veertig regels tellende verantwoording van 1928 herhaalt de redactie nog maar eens waar ze voor staat:

Voor ons komen - dit zij nogmaals gezegd – niet de artistieke idealen in de eerste plaats, maar de Katholieke. Doch daar de kunstenaar zijn katholieke beleving in het kunstwerk uit, of liever nog zijn kunstwerk als vanzelf uit zijn Katholieke beleving voortkomt, trachten wij ons te uiten door middel van het kunstwerk, van het eigen

handwerk, en niet door het schrijven van predicaties en tractaten, waarvoor wij niet geroepen zijn.

Tenslotte gelooven wij, dat het doel van een kunstenaar of van een tijdschrift niet moet zijn de gevoelens en opinies van de massa weer te geven, noch haar te stijven in het verkeerde, omdat het grootste gemeene deel der menschheid dit voetstoots accepteert, maar liever te behooren tot het kleine getal van hen, die hun idealen zóó hoog stellen, dat deze mogelijk wel onverwezenlijkt blijven, maar ten minste beantwoorden aan de plicht welke aan allen gesteld is: te streven naar volmaaktheid. Altijd en in alles.

Het is opvallend dat de drie eisen die Maritain in zijn artikel in *De Gemeenschap* van februari 1925 aan het kunstwerk stelde, in dit citaat van drie jaar later nog precies terug te vinden zijn: het kunstwerk moet volmaakt (1) zijn, voor zichzelf spreken (2) en religieus zijn (3). Die visie van de redactie blijft onveranderd. Het is derhalve niet overdreven te stellen dat de kunst- en literatuuropvattingen van de redactie van *De Gemeenschap* in de periode 1925-1930 grotendeels door Jacques Maritain bepaald zijn.

Een nieuw redactielid

In januari 1929 verschijnt voor het eerst geen verantwoording en dit is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk omdat de redactie, die vanaf november 1925 ongewijzigd was gebleven, voor het eerst weer versterkt wordt met een nieuw redactielid: Anton van Duinkerken. Bovendien keert Albert Kuyle na een afwezigheid van anderhalf jaar terug als redactiesecretaris en verschijnt in deze jaargang voor het eerst de polemische rubriek 'Hagel'. Al met al een aantal wijzigingen dat een verantwoording gerechtvaardigd zou hebben.

Helman suggereert in zijn memoires dat de komst van Van Duinkerken er zelfs de oorzaak van zou zijn dat de verantwoording voor het eerst ontbrak: "Zijn stem woog zwaar. Ook dit droeg in hoge mate ertoe bij dat over een 'Verantwoording' of programma voor de vijfde jaargang (1929) geen eensgezindheid bereikt kon worden bij de in feite tot zeven man aangegroeide leiding van het tijdschrift."²⁰²

De komst van Anton van Duinkerken gold als een enorme versterking van de strategische positie van de redactie van *De Gemeenschap*. Daarbij speelden verschillende factoren een rol. De belangrijkste daarvan vormen het feit dat Van Duinkerken losgeweekt werd uit de gelederen van de grootste concurrent *Roeping*, ten tweede de intellectuele capaciteiten die hij met zich meebracht en ten derde het netwerk dat hij vertegenwoordigde, waarbij zijn Brabantse relaties en zijn redacteurschap van de kunstredactie van het katholieke dagblad *De Tijd* vanaf november 1929 voor de meeste nieuwe contacten zorgden, mede omdat hij vanaf dat moment in Amsterdam woonde, een plaats waar de voornamelijk uit Utrechters bestaande redactie alleen nog via Helman vertegenwoordigd was.

Net als alle redactieleden van *De Gemeenschap* was ook Van Duinkerken – een schrijverspseudoniem, zijn eigen naam was Willem Asselbergs – een zoon van een middenstander, in dit geval een bierbrouwer uit Bergen op Zoom.²⁰³ In tegenstelling tot de andere redactieleden had Van Duinkerken als priesterstudent op het kleinseminarie in Ginneken en op het grootseminarie in Hoeven een uitgebreide scholing genoten, zodat hij het intellectuele niveau van de redactie op een hoger peil bracht, iets wat in de jaargang 1929 in een aantal beschouwingen van zijn hand al meteen merkbaar is. Niet onwaarschijnlijk is dat dit een strategische keuze was van de redactie. De belangrijkste redacteurs van de grootste concurrenten *Roeping* (Knuvelde, Molenaar) en *De Vrije Bladen* (Marsman, Binnendijk, Kelk) hadden allemaal gestudeerd. Dat gold niet voor Engelman en Kuyle zoals we in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk gezien hebben.

Toen in 1923 Van Duinkerken's eerste in een humanitair-expressionistische stijl geschreven gedichten in *Roeping* geplaatst waren, kreeg hij al gauw problemen met zijn superieuren die

niet gediend waren van zijn vrijmoedige verzen. In februari 1925 wordt hem door de president van het seminarie op last van het bisdom zelfs een schrijfverbod opgelegd en moet hij een keuze maken voor het priesterschap of voor de literatuur. Nadat hij in oktober 1926 besloten heeft het seminarie te verlaten, wordt hij door zijn literaire vrienden, onder wie Gerard Knuvelder, goed opgevangen. Hij wordt gevraagd voor de redactie van *Roeping* en in augustus 1927 wordt hij ook medewerker van het katholieke dagblad *De Tijd*, waarvoor hij tweewekelijks literaire recensies schrijft, voornamelijk over Franse literatuur. In hetzelfde jaar verschijnt zijn eerste gedichtenbundel *Onder Gods ogen* bij uitgeverij Stols in Maastricht. Vanaf april 1927 publiceert hij ook af en toe gedichten in *De Gemeenschap* en probeert Jan Engelman hem over te halen van *Roeping* over te stappen naar de redactie van *De Gemeenschap*. In het daaropvolgende jaar voeren ze gesprekken en wisselen brieven, waarin zij veelvuldig polemiseren over beide bladen. Engelman vindt dat *Roeping* nog te veel concessies doet aan de esthetische kwaliteit van de bijdragen. Tegen deze achtergrond moet ook zijn kritische bespreking van *Onder Gods ogen* gelezen worden, een nogal opmerkelijke recensie²⁰⁴, gezien hun vriendschappelijke relatie en het feit dat van Van Duinkerken twee gedichten uit deze bundel in *De Gemeenschap* waren voorgepubliceerd. Engelman vindt dat het eerste criterium artistieke kwaliteit moet zijn en niet of het wel een goed katholiek vers is. Hij vindt *Roeping* bovendien te braaf, te provinciaal. Van Duinkerken verdedigt 'zijn' blad, dat zijn eerste gedichten publiceerde en hem het literaire podium verschaft waarnaar hij toen zo snakte. Overigens lijkt deze polemiek meer op een regionaal bepaalde, speelse concurrentie gebaseerd (Utrecht versus Brabant) dan op een diepgaande principiële tegenstelling. Engelman publiceert immers ook in *Roeping* en Van Duinkerken in *De Gemeenschap*. Hetzelfde geldt voor andere medewerkers als Bernard Verhoeven, Willem ten Berge en Gerard Wijdeveld, die in beide tijdschriften publiceren.

De relatie tussen *De Gemeenschap* en haar belangrijkste concurrent *Roeping* is in de eerste periode 1925-1930 bijzonder gecompliceerd. Steeds opnieuw komen we voorbeelden tegen van het ambivalente karakter van de verhouding tussen beide katholieke tijdschriften, voorbeelden waarin tegelijkertijd sprake is van concurrentie en fusieplannen, van polemiek en vriendschappelijke relaties, van afzetten tegen en samenwerken met.

De Gemeenschap is breder van opzet dan *Roeping*, niet alleen literair en cultureel, maar ook politiek en maatschappelijk. Het tijdschrift stelt zich ook open voor andersdenkenden. Van Duinkerken leest en bewondert de verzen van Marsman en Slauerhoff. Deze open, brede opstelling trekt hem enorm aan. In de loop van 1928 vertrekt hij na meningsverschillen met hoofdredacteur Knuvelder uit de redactie van *Roeping*, waaraan hij overigens als medewerker verbonden blijft. In het najaar van 1928 neemt hij een besluit. Op een zaterdag moet hij in Utrecht zijn en blijft hij logeren bij Jan Engelman. In zijn *Brabantse herinneringen* noteert hij:²⁰⁵

Wij gingen de volgende ochtend samen naar de augustijnenkerk op de Oude Gracht, waar ik naast Cornelis Vos kwam te zitten. Na de gezongen mis ontmoetten de utrechtse jongeren iedere zondag elkaar in het café van het Jaarbeursgebouw. Vos dronk er zijn amer picon, Engelmans vrouw kwam ons afhalen, doch bleef eten. Kuyle parodieerde mijn brabanterschap op zijn geestigst. Ik vertrouwde mijn gezelschap toe, dat ik verliefd was. Wij namen op dit heugelijke feit een versnapering. Toen ik naar de trein ging, was beklonken, dat ik met ingang van januari 1929 redacteur zou zijn van *De Gemeenschap*.

Wederom fusieplannen

Er zijn veel voorbeelden te halen uit de kolommen van zowel *De Gemeenschap* als van *Roeping* waarin de redacties van beide tijdschriften zich tegen elkaar afzetten. Sanders 2002 laat dit zien zoals ik al eerder opgemerkt heb.²⁰⁶ Wat hij niet laat zien, is dat er tegelijkertijd voorbeelden zijn waarin de redacties van beide tijdschriften de samenwerking met elkaar zoeken. We zagen het in 1926 en we zien het opnieuw drie jaar later.

Blijkens een in het *Gemeenschap*-archief van het Letterkundig Museum in Den Haag aanwezig ongedateerd document met de titel “Ontwerp van een fusieplan tussen de tijdschriften *Roeping* en *De Gemeenschap*”, zijn er, vermoedelijk in de loop van 1929, opnieuw plannen geweest om vergaand samen te werken. Het betreft drie getypte A-4 velletjes met een programma van 25 punten die tot nu toe in de literatuur over *De Gemeenschap* nog nauwelijks beschreven zijn.²⁰⁷

Punt één van het programma luidt dat het gaat om een nieuw tijdschrift met een nieuwe naam, de oude bladen houden op te bestaan. Uit de andere punten blijkt dat het zal gaan om een tijdschrift “sociaal, godsdienstig, artistiek en wetenschappelijk van aard”, een katholiek tijdschrift, dus “dientengevolge” met bisschoppelijke censor. Het nieuwe tijdschrift zal “categorisch op Groot-Nederlandsch standpunt” staan. De uitgave gaat over in handen van de “Venootschap onder firma *De Gemeenschap*, uitgevers te Utrecht”. Hendrik Moller (die, zo valt hier uit op te maken, met eigen geld in *Roeping* participeerde) en uitgeverij Gianotten worden schadeloos gesteld. Knuvelder en Kuyle worden de redactiesecretarissen. Over een voorzitter van de redactie wordt niet gerept.

Het document is ongedateerd, maar op basis van de inhoud ervan en de historische context dateer ik het op 1929.²⁰⁸ In punt 17 van het programma wordt namelijk voorgesteld dat namens *Roeping* in de redactie Gerard Knuvelder en pater M. Molenaar zullen plaatsnemen, van de zijde van *De Gemeenschap* wordt voorgesteld Jan Engelman, Anton van Duinkerken, Henk Kuitenbrouwer, Albert Kuyle en Lou Lichtveld te benoemen. Het feit dat Van Duinkerken genoemd wordt vanuit *De Gemeenschap* betekent dat het fusieontwerp niet van vóór 1929 kan zijn, en de aanwezigheid van Jan Engelman geeft als laatst mogelijke datum december 1930 aan. Om verschillende redenen denk ik dat de besprekingen die tot dit document geleid hebben, in de loop van 1929 gedateerd moeten worden. In 1928 had Gerard Knuvelder het hoofdredacteurschap van *Roeping* overgenomen van Hendrik Moller. Daarmee werd de weg vrijgemaakt voor een wat radicalere koers, waardoor de profilering van beide bladen dichterbij elkaar zou komen liggen. *Roeping* zou nog meer dan in de tijd van de oudere Moller een blad van de jong-katholieken worden. De strategische positie van een nieuw tijdschrift van de katholieke jongeren ten opzichte van de concurrerende literaire en culturele bladen zou bij een samengaan van beide bladen flink versterkt worden. Ook al hadden Knuvelder en Van Duinkerken een jaar eerder wat meningsverschillen gehad, Knuvelder was toch ‘on speaking terms’ gebleven met Van Duinkerken. Diens overstap van *Roeping* naar *De Gemeenschap*, die hij zeer betreurd had, maakte samenwerking ineens een stuk gemakkelijker. In 1929 waren er, zoals we in hoofdstuk 7 nog uitvoerig zullen tegenkomen, allerlei financiële problemen bij *De Gemeenschap*, een gegeven dat fusie ook om die reden aantrekkelijk maakte omdat het aantal abonnees fors zou toenemen bij samenvoeging van twee bestanden. Ook de inhoud van beide tijdschriften doet vermoeden dat de fusiebesprekingen in 1929 plaatsgevonden hebben en niet in 1930. Begin dertig staan er in *Roeping* immers flinke tirades van de Nijmeegse medewerkers Henri Bruning en Ernest Michel tegen de “gearriveerde” schrijvers Kuyle, Helman en Engelman, van wie betwijfeld wordt of zij wel echt katholiek zijn. En ook Knuvelder uit zich op 11 maart 1930 in soortgelijke bewoordingen in het katholieke dagblad *De Morgen* in zijn bespreking van het nieuwe tijdschrift *De paal*, waarvan hij de oprichting ziet als een reactie “tegen het proces van verburgerlijking, van arrivisme dat zich in de kring van *De Gemeenschap* aan ‘t voltrekken is.”²⁰⁹ Even later wordt de eenheid in het katholieke kamp door de Nolens-affaire ernstig

verder verstoord waardoor er voor fusieplannen geen tijd en waarschijnlijk ook geen behoefte meer is. Vrijwel zeker zijn al deze gebeurtenissen er de oorzaak van geweest dat de fusie uiteindelijk niet doorgegaan is. Officieel is die reden niet bekend. De notulen van de redactievergaderingen zijn verloren gegaan, in correspondentie wordt er voor zover mij bekend niet op ingegaan, de memoires van betrokkenen als Knuvelde, Engelman, Van Duinkerken en Helman zwijgen er in alle talen over en ook in de secundaire wetenschappelijke literatuur over *De Gemeenschap* ben ik er niets over tegengekomen.

Eerste lustrum

Op 18 januari 1930 viert *De Gemeenschap* haar eerste lustrum. Het feest wordt op grootse wijze gevierd met een diner voor genodigden in het restaurant van Hotel des Pays Bas aan het St. Janskerkhof te Utrecht. Niet alleen bestuursleden, redactieleden en de belangrijkste medewerkers zijn aanwezig, maar ook een aantal relevante personen uit het politiek-maatschappelijke netwerk zoals Paul Brand, uitgever te Hilversum, Clemens Meuleman, directeur van het St. Bernulphushuis in Amsterdam en belangrijke opdrachtgever voor de vervaardiging van moderne kerkelijke kunst, en de Amsterdamse politici en latere senatoren Piet Witteman en Gijsbert Kropman. Ook Menno ter Braak en Dick Binnendijk maken “namens de redactie van *De Vrije Bladen*” hun opwachting om de jubilaris te feliciteren en te wijzen op “de goede samenwerking tusschen beide tijdschriften”.²¹⁰ Rond dit jubileum worden ook enkele tentoonstellingen en lezingen georganiseerd o.a. in Nijmegen, Utrecht en Maastricht.²¹¹

In het lustrumjaar 1929 had de redactie bovendien de ‘Dom-prijs voor Poëzie’ ingesteld met als jury de dichters Bloem, Marsman en Gijsen.²¹² Het geldbedrag, 250 gulden, was bijeengebracht door een Erecomité ter gelegenheid van het eerste lustrum, onder leiding van dr. J.P. Fockema Andreae, burgemeester van Utrecht, en vele andere notabelen, onder wie de strafrechtgeleerde en tevens voorzitter van stichting *De Gemeenschap* prof. dr. Willem Pompe, de verzamelaar en mecenas Radermacher Schorer, de kunstenaar Leo Brom, de priester J.H. Meijer, de hoofdredacteur van het *Utrechts Dagblad* P.H. Ritter, architect en redactielid Willem Maas, allen uit Utrecht, de taalkundige prof. dr. Th. Baader uit Nijmegen, uitgever Paul Brand uit Hilversum, meesterdrukker Charles Nypels uit Maastricht, de fotograaf Paul Huf, de politici Gijsbert Kropman en Piet Witteman, de schrijver Willem Nieuwenhuis en Clemens Meuleman, allen uit Amsterdam.²¹³ De namenlijst is interessant omdat hij inzicht geeft in het netwerk van de redactie van *De Gemeenschap*. Dit zijn de mensen waarvan de redactie meent dat de namen geld voor de Dom-prijs kunnen genereren. Wat dan opvalt, is dat de meeste leden uit Utrecht en Amsterdam komen, een enkeling uit andere steden, waarbij Brabant ontbreekt. Het zijn vooral wetenschappers, politici en kunstenaars, het aantal vertegenwoordigers van het bedrijfsleven is klein en het aantal kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders blijft beperkt tot één, kapelaan Meijer, censor van *De Gemeenschap* op dat moment.

De eerste keer ging de Dom-prijs naar Anthonie Donker voor zijn bundel *Kruistochten* en in 1930 kreeg Theun de Vries de prijs van de jury, waarin Gijsen vervangen was door Van Duinkerken, voor *Westersche nachten*. De prijs werd beide keren door een niet-katholieke dichter in de wacht gesleept.²¹⁴ De instelling en uitreiking van de Dom-prijs droeg daarmee bij aan de profilering als open katholiek tijdschrift. Beide bekroonde bundels werden door uitgeverij *De Gemeenschap* gepubliceerd.

Uitgever Kuyle kondigde per advertentie aan dat de tijdschriftjaargang van 1930 zou zijn: “Veranderlijk als het weer, glimlachend als een lentemorgen, sarcastisch als een ijsvogel, scherp als een gillette, eerlijk als het kerkportaal en onbevangen als een straatjongen.” Het

aantal abonnees liep op naar 1500. *De Gemeenschap* ging ogenschijnlijk onbezorgd en vol zelfvertrouwen haar nieuwe jaargang in!²¹⁵

Individu en gemeenschap

In de verantwoording bij de nieuwe jaargang van 1930 komt de redactie terug op het thema van de verhouding tussen individu en gemeenschap, zoals dat ook in januari 1926 al besproken was. Opnieuw erkent zij dat de gemeenschapsidee minder vruchtbaar bleek te zijn dan de aanvankelijke schijn wel deed geloven. Inmiddels was de redactie er wel achter dat de gemeenschapsgedachte alleen dan van daadwerkelijke invloed op het geestelijk leven kon zijn, “wanneer zij vormend inwerkt op het leven van ieder individu”. De redactie is ervan overtuigd dat de geloofs- en zedenleer van de rooms-katholieke kerk hiertoe de weg openstelt, maar gelooft niet dat deze strijd haar enige roeping is. De katholieke overtuiging kán een inspiratiebron zijn tot kunst, maar zij moet dat niet per se zijn.

Kwalijk kunnen wij dan ook deelen de opvatting van hen, die het heil der Nederlandsche dichtkunst geheel afhankelijk stellen van de mate der religieuze getourmenteerdheid bij de dichters. [...] In de letterkundige kritiek van ons tijdschrift laten wij ons door deze inzichten leiden. Kunst beoordeelend, zullen wij ons onthouden van een misplaatste levenskritiek. Sprekend over menselijke handelingen zullen wij integendeel niet schromen om ons te blijven verzetten tegen persoonlijkheden, wier daden onzes inziens geheel in strijd zijn met de waarachtige belangen der gemeenschap. De rubriek “Hagel” zal niet uit ons tijdschrift verdwijnen.

Achteraf bezien vormt deze strijdbaar geformuleerde verantwoording reeds een vooraankondiging van de problemen die in de loop van het jaar zouden ontstaan. In het conflict Kuyle–Engelman speelt “levenskritiek” in de beoordeling van elkaars artistieke werk wel degelijk een belangrijke rol.²¹⁶ En de laatste twee zinnen van het citaat dragen reeds de kiem in zich van wat slechts een maand later als de Nolens-affaire de geschiedenis in zal gaan.

In de bladformule, waarop ik in hoofdstuk 3 uitvoerig zal ingaan, komt een kleine wijziging zoals blijkt in de aansluitende alinea:

Maakten wij het vorige jaar een noodzakelijk onderscheid tusschen deze rubriek en onze kroniek, dit jaar hopen wij de laatste uit te breiden door een breeder aandacht voor sommige verschijnselen, die tot heden vaak te zeer verwaarloosd werden. Wij bedoelen hiermee op de eerste plaats de belangrijke gebeurtenissen op tooneel- en filmgebied. Ook aandacht-vragende publicaties zullen wij in deze kroniek uitvoeriger beschouwen dan de “boekbespreking” toelaat.

2.6 Spanningen en conflicten in de redactie in 1930

In 1922 is in Italië Mussolini aan de macht gekomen. In Nederland sympathiseren aanvankelijk verschillende katholieke auteurs als Jan Engelman en Albert Kuyle en niet-katholieke schrijvers als Marsman²¹⁷ en Ter Braak²¹⁸ met zijn opvattingen. Henri Bruning formuleert de geest van die tijd in retrospectief als volgt:

De aanwezigheid in de wereld van het fascisme was voor ons een, zij ’t verre, prettige achtergrond; ergens althans was er een beweging die de verstarring, de verburgerlijking en het politiek verval doorbrak en die dit deed op een vrolijke,

onbevreesde, overmoedige manier, naar het ons leek. Zonder bloedvergieten was ineens in een bepaald land de democratie definitief, zoals we dachten, opgeruimd. Dat leek ons zoiets als een kwinkslag van de geschiedenis, maar wat er verder met het fascisme aan de hand was ontging ons 20-jarig, opgeruimd gemoed, of juist: dat interesseerde ons bar weinig.²¹⁹

Naarmate Mussolini radicaler wordt, nemen Engelman, Marsman en Ter Braak meer afstand terwijl anderen, onder wie Henk Kuitenbrouwer en Albert Kuyle, meer en meer in de ban van zijn beweging raken.

Dit leidt ook binnen de redactie van *De Gemeenschap* tot spanningen, met name tussen Jan Engelman en Albert Kuyle. Tussen hen ontstaan zowel persoonlijke tegenstellingen als verschillen in kunstopvatting. Het evenwicht tussen artistieke vrijheid en literaire esthetiek enerzijds (Engelman) en een radicaal, sociaal engagement vanuit een katholieke levensvisie anderzijds (Kuyle), tot dan toe de kracht van de formule van *De Gemeenschap*, komt onder grote druk te staan. Maar voordat deze spanningen eind 1930 tot een uitbarsting komen, ontstaan er eerst nog problemen met de bisschoppelijke censuur.

De Nolens-affaire

Sinds 1929 was er namens het episcopaat bij *De Gemeenschap* een censor aangesteld. De katholieke media waren nogal pluriform samengesteld. Er waren in de jaren twintig tientallen katholieke dagbladen en tijdschriften die allemaal zelfstandig waren. Om enige greep op de inhoud van de publicaties te houden stelde het episcopaat bij elke katholieke krant en bij elk tijdschrift een censor aan.²²⁰ Deze censor, altijd een geestelijke, was verplicht, als het desbetreffende blad tenminste het predikaat ‘katholiek’ wilde blijven voeren.²²¹ De censor had als opdracht om toe te zien op het katholieke karakter van de teksten. Als de inhoud niet spoorde met de katholieke leer en moraal, had hij de bevoegdheid het artikel te weigeren of er een commentaar aan toe te voegen. Normaal gesproken vroeg een uitgever of de redactie van een blad bij de oprichting een censor aan. De Aartsbisschop van Utrecht kwam er pas na enkele jaren achter dat dat in het geval van *De Gemeenschap* nooit gebeurd was. Hij schreef een brief aan de redactie waarin hij vroeg “waarom wij nooit een censor hadden aangevraagd en [hij heeft] er meteen maar een op ons dak gestuurd”, zoals Engelman schrijft in zijn *Gemeenschap*-memoires.²²²

In het eerste jaar dat aan *De Gemeenschap* een censor verbonden was, had dat nooit tot enige moeilijkheid geleid.²²³ Na de plaatsing echter in het februari-nummer van 1930 van het hekel-dicht ‘De Droom van Nolens’ van Gerard Wijdeveld op de toenmalige fractieleider van de Rooms-Katholieke Staatspartij, Mgr. Nolens, komt daar verandering in.²²⁴ In dit gedicht wordt Nolens “de sluwe priester van de Opportuniteit” genoemd, die “tussen uw gedaas, sigaren, glazen wijn” verantwoordelijk wordt gesteld voor het feit dat de “bruine man” niet gedoopt kan worden. Hij had namelijk geweigerd in het parlement voor een motie te stemmen om artikel 177 van de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië te wijzigen of te schrappen. In dit artikel werd bepaald dat missie- en zendingswerkzaamheden niet zonder voorafgaande toestemming van de gouverneur-generaal mochten plaatsvinden. De verbreiding van het katholieke geloof zou hierdoor mogelijk belemmerd worden, in ieder geval afhankelijk gemaakt worden van politieke goedkeuring.

Door de plaatsing van het hekel-dicht ontstaat commotie in de kringen van kerkelijke en politieke hoogwaardigheidsbekleders. Wijdeveld, die spijt heeft van zijn fors geformuleerde veroordeling, laat een verklaring in het volgende nummer van *De Gemeenschap* opnemen, waarin hij het gedicht betreurt en zijn beschuldiging tegen Nolens herroept. De redactie schaaft er zich niet achter en wil een eigen verklaring plaatsen, maar de censor, die het oorspronkelijke gedicht nota bene had laten passeren, verbiedt dit onder druk van het

Nederlands episcopaat. De redactie buigt, maar slechts ten dele, want via de achterdeur (van de uitgeverij) wordt de verklaring, waarin de redactie op haar beurt de verklaring van Wijdeveld betreurt, alsnog uitgegeven in een aparte brochure.²²⁵

Wisselingen in de redactie

De affaire Nolens leidt intern in de redactie tot allerlei veranderingen. Willem Maas, oprichter en redactielid vanaf het eerste uur, besluit uit de redactie te stappen vanwege drukke werkzaamheden als architect. Of is hij bang dat de geladen sfeer rondom *De Gemeenschap* zijn katholieke opdrachtgevers zal afschrikken, zoals Albert Helman achteraf suggereert?²²⁶ Een suggestie die niet zo waarschijnlijk is, omdat Maas gelijktijdig toetreedt tot het bestuur van Stichting De Gemeenschap. Maas wordt opgevolgd door Chris de Graaff, dichter en redacteur van het *Algemeen Handelsblad*, oorspronkelijk van protestantsen huize maar in de jaren twintig tot de katholieke kerk toegetreden.²²⁷

Behalve de opvolging van Maas door De Graaff is er nog een tweede belangrijke wijziging in de redactie: Albert Kuyle treedt per 1 oktober 1930 voor het eerst tot de redactie toe. Vanaf dat moment heeft hij dus een dubbelfunctie: directeur van de uitgeverij en redacteur van het tijdschrift, kortom hij heeft vanaf dat moment ook formeel een flinke machtspositie. Helman noteert hierover, let wel voortdurend in retrospectief, in zijn memoires: “Kuyle, die zich met zijn natuurlijke agressiviteit en scherpte juist beveiligd voelde door de censuur en toch wel door de mazen van het net dacht te kunnen sluipen, in welke opvatting hij gesteund werd door zijn broer, verlangde nu ook in de redactie te worden opgenomen om zijn belangen en inzichten beter te kunnen verdedigen tegen de vrijer denkende kameraden.”²²⁸ Vos neemt het redactiesecretariaat van hem over.

Helman, die elders al vaker problemen met de censuur had ondervonden,²²⁹ en Chris de Graaff, ook al is hij nog maar net redacteur, dreigen met aftreden als de redactie hun voorstel niet overneemt om van *De Gemeenschap* een neutraal tijdschrift te maken. Hoewel het voorstel niet gesteund wordt, treden Helman en De Graaff pas ruim een jaar later uit de redactie, als het episcopaat opnieuw de plaatsing van een aantal artikelen verhinderd heeft²³⁰ en weigert in te gaan op het uitdrukkelijke verzoek van de redactie om de preventieve censuur op te heffen.

Waarom kettters?

In de loop van 1930 cumuleren de irritaties tussen Jan Engelman en Albert Kuyle, de op dat moment leidende figuren bij *De Gemeenschap*. Kuyle ergert zich aan het liberale liefdesleven²³¹ van Jan Engelman en de daarop geïnspireerde, in de ogen van Kuyle inhoudsloze, klankgedichten. Engelman op zijn beurt stoort zich aan de dominante positie en het “particulier schrikbewind” van Kuyle als redactiesecretaris en directeur van de uitgeverij en aan de “larmoyante uitingen van ‘sociale deernis’” in zijn bijdragen aan *De Gemeenschap*.²³²

Eind 1930 ontstaat een nieuw conflict in de redactie. De directe aanleiding hiertoe vormt de publicatie van het artikel ‘Waarom kettters?’ van Menno ter Braak²³³ in *De Vrije Bladen* van oktober 1930. Ter Braak reageert in zijn tekst rechtstreeks op het gedrag van de redactieleden van *De Gemeenschap* inzake de Nolens-affaire, zonder overigens deze kwestie met name te noemen. Ter Braak veroordeelt hun beslagleggen op de waarheid, hun geloofszekerheid, die geen ruimte laat voor andersdenkenden. Hij verwijt hun dat ze wel kritisch zijn jegens de kerkelijke autoriteiten, maar als het erop aankomt toch in hun schulp kruipen en toegeven aan de eisen van de bisschoppelijke censuur:²³⁴

Zij²³⁵ permitteeren zich, bij alle voorkomende gelegenheden, tegen de kerkelijke autoriteiten te keer te gaan, alsof zij zelf kettters waren; op de zonderlingste momenten

trekken zij zich echter weer terug voor de bedreigingen van een censor, die met het verkeerde been uit bed is gestapt, slikken hun stoute beweringen in en houden ons kettters hun trouwe geloovigheid voor, die het hun mogelijk maakt, ongestraft inconsequent en dubbelzinnig te zijn. Zij nemen verklaringen terug, die zij door een achterdeurtje toch publiceeren, zij schelden op hun bisschoppen, maar verheerlijken hen, als zij sterven, zij zijn kinderen der genade, maar gaan toch veel om met onbegenadigden, die hen minder compromitteeren dan hun militante paters, kortom, zij zijn wellicht de onbeholpenste wezens, die er tegenwoordig in Nederland rondloopen.

[...]

Zij meenen het wereldgebeuren te moeten corrigeeren, door terug te keeren naar de geloofseenheid der middeleeuwen; ook al past het niet bij hun moderniteit, om het met deze terugkeer ernstig te meenen, zij putten er toch de kracht uit, ons te kapittelen over het feit, dat wij aan de vergissing der Hervorming hebben meegedaan, door niet in Limburg geboren te zijn. Zij maken indruk door steeds op te staan tegen hun hoofden, en niettemin tegenover anderen zich op die hoofden te beroepen. Zij trachten te imponeeren door in alles met ons mee te gaan en bij het hachelijkste punt, waarvoor geen heeft terug te deinzen, stelling te nemen achter de rokken van den pastoor.

Het valt te begrijpen dat het artikel nogal wat commotie teweeg brengt in de *Gemeenschap*-gelederen. De redactieleden voelen zich allemaal persoonlijk aangevallen en beraadslagen met elkaar wie Ter Braak het beste namens hen allen van replek kan dienen. Ze wijzen Anton van Duinkerken aan als degene die namens de redactie in *De Gemeenschap* (en dus niet in *De Vrije Bladen*) zal reageren op Ter Braaks aanval. Wat niemand op dat moment nog weet, is dat Jan Engelman op persoonlijke titel reeds een reactie voor *De Vrije Bladen* op het artikel van Ter Braak heeft geschreven. Als de redactie via Chris de Graaff van Engelmans solo-actie hoort, neemt zij hem deze handelwijze bijzonder kwalijk en vraagt hem zijn artikel voor *De Vrije Bladen* terug te trekken. “De redactie van ‘De Gemeenschap’ acht deze zaak van den hoogsten ernst, en meent je niet als redacteur te kunnen handhaven, wanneer je dit schrijven naast je legt”, laat Vos namens de redactie in een brief van 8 november 1930 aan Engelman weten.²³⁶ Deze reageert in een brief van 10 november²³⁷ als volgt:

Het artikel tegen Ter Braak heb ik geschreven, omdat ik me door het zijne *persoonlijk* aangetast gevoelde en ik zal van dit soort artikelen er zooveel schrijven als ik verkies, omdat het m.i. duidelijk is dat men zijn mede-redacteuren niet kan verbieden in andere bladen te schrijven wanneer en wat zij willen. [...]

Het lijkt mij heelemaal niet ondienstig dat Van Duinkerken breedvoerig en namens ons allen Ter Braak den nek omdraait, maar de heeren zullen moeten toestaan, dat de copie die ik voor *De Vrije Bladen* opzend door de redactie van *De Vrije Bladen* wordt beoordeeld.

Engelman trekt zijn artikel dus niet terug. Zijn bijdrage wordt geplaatst in het novembernummer van *De Vrije Bladen*. Na een motto van Paul van Ostaijen en een inleidende zin opent hij.²³⁸

Ik beschouw het botte stuk ‘Waarom kettters?’ van Menno ter Braak in de vorige aflevering als een geringschatting die mij persoonlijk wordt aangedaan en die ik hem dus ook persoonlijk kwalijk neem. Als ik hier tegen opponeer doe ik dit dan ook niet namens een strooming of een groep, maar omdat ik mij persoonlijk door Ter Braak gekleineerd acht in dingen die deze kleineering niet verdienen.

Engelman, die er overigens een paar keer tussen de regels door van getuigt dat hij gewoonlijk waardering heeft voor de stukken van Ter Braak (waarschijnlijk dat hij zich daarom nu zo geraakt voelt), verwijt Ter Braak dat hij zich niet echt in de leer van het katholicisme verdiept en dat hij zich bedient van “phraseologie”. Nadat hij hem wat gedachten en citaten meegegeven heeft van katholieke denkers en wetenschappers, vervolgt hij:

Ik vlei mij natuurlijk niet met de hoop, met dit citaat een stap verder te zijn gekomen tot een weerlegging van Ter Braak’s wezenlijke bezwaren. Men zou een zeer omvangrijk debat over ken- en genadeleer moeten beginnen, om een weinig toenadering te verkrijgen tusschen elkanders terminologie en standpunt. Het was mijn doel alleen, Ter Braak te doen inzien, dat er over den aard en de vormen van het geloof door katholieken wel eens is ... gedacht. Dat de geldigheid van het verstandsbegrip ons lief is, als dit verstand maar geneigd is zijn eigen beperktheid te blijven inzien. Maar ik vrees soms, dat het verstand van Ter Braak een hydra is, welke men onmogelijk genoeg koppen kan afslaan...

In een kort naschrift schrijft Ter Braak:

[...] Jan Engelman maakt zich in dit protestartikel (het enige, en, ik wil het gaarne erkennen, het beste, dat een levende katholiek van zijn groep kan schrijven) opnieuw schuldig aan de goedbedoelde truc, die ik in mijn opstel over van Duinkerken reeds had te signaleren: het listig verwisselen van de *anti-redelijkheid* van geloof en openbaring, die *wij* het katholicisme verwijten, met de *boven-redelijkheid*, die *zij* er apriori aan toekennen. [...]

In de, gezien de beroering in de *Gemeenschap*-redactie, die Ter Braak natuurlijk maar al te goed kende, vileine zin tussen haakjes in dit citaat, maakt Ter Braak het voor Van Duinkerken bijna onmogelijk nog te reageren. Dat heeft deze overigens in rechtstreekse zin ook niet gedaan.²³⁹ In een brief aan C. Vos laat Van Duinkerken weten dat hij het procedureel volledig met Engelman oneens is, maar inhoudelijk achter diens reactie staat.²⁴⁰

De redactie van *De Gemeenschap* houdt onder aanvoering van Kuyle, die zijn pas verworven positie als nieuw redactielid hier meteen te gelde kan maken, voet bij stuk en eist het vertrek van Engelman. Deze accepteert de consequenties van zijn handelwijze. Met ingang van het november-decembernummer 1930 maakt hij geen deel meer uit van de redactie van *De Gemeenschap*.²⁴¹

De redactie betreurt zijn vertrek overigens wel: C. Vos laat hem als redactiesecretaris weten zijn “heengaan als een onherstelbaar verlies voor De Gemeenschap” te beschouwen.²⁴²

Je hebt als mede-oprichter en zonder eenigen twijfel een der meest leidende figuren zóóveel voor het tijdschrift gedaan, dat je gemis steeds voelbaar zal blijven. De redactie is je daarvoor grooten dank verschuldigd, welke ze je hierbij hartgrondig betuigt. Zij wenscht oprecht, dat de omstandigheden, welke je tot ontslagname noopten, zich zoo zullen wijzigen, dat je op je thans genomen besluit zult kunnen terugkomen. Zeer gaarne zal de redactie je de plaats weer zien innemen, die je nu helaas verlaten moest.

Het lijkt erop dat de kwestie van het artikel in *De Vrije Bladen* de belangrijkste oorzaak is geweest van het vertrek van Engelman uit de redactie. Toch is dat, denk ik, niet zo; het was slechts de aanleiding. Het voortdurende gestook van Kuyle in zijn persoonlijke levenssfeer,

het verschil in visie over de artistieke koers van het blad en het gebrek aan steun van de andere redactieleden maken dat Engelman eind 1930 teleurgesteld afhaakt. In zijn eigen memoires noemt Engelman deze aanleiding zelfs helemaal niet meer en wijt hij zijn vertrek volledig aan de “verschillende opvattingen over politiek, moraal, kerk- en leergezag en kerkelijke jurisdictie” en “bemoeizucht” van Kuyle “voor dingen in mijn particuliere leven die hem niet aangingen.”²⁴³

Niet alleen in het selectieve geheugen van Engelman wordt de aanleiding 36 jaar na dato vervangen door de oorzaak, ook Ruiter en Smulders, die het conflict van eind 1930 uitvoerig beschrijven, noemen de aanleiding van het vertrek van Engelman helemaal niet en schrijven dat Engelman de redactie verliet vanwege de controversie met Kuyle. “Engelman dolf het onderspit. In 1930 verliet hij de redactie, terwijl Kuyle, die tot dan toe slechts redactiesecretaris was geweest, tot redacteur werd gepromoveerd.”²⁴⁴ Hier worden oorzaak en gevolg door elkaar gehaald. Kuyle was kort tevoren al tot de redactie toegetreden en de aanleiding helemaal niet meer noemen, gaat toch iets te ver.²⁴⁵

2.7 Gevolgen van het vertrek van Jan Engelman voor het redactioneel beleid 1931-1933

Het zou niet vreemd geweest zijn als de verantwoording van 1931 een duidelijke breuk had laten zien met het redactionele beleid van de jaren daarvoor. Immers twee van de oprichters en voor de profilering van het tijdschrift belangrijke redactieleden waren vertrokken: Willem Maas en Jan Engelman. Chris de Graaff was Maas opgevolgd en Albert Kuyle zat min of meer op de plek van Engelman. Alle aanleiding dus voor een nieuwe koers.

Als met deze ogen naar de verantwoording van 1931 gekeken wordt, dan is de wijziging van het redactionele beleid niet groot, maar wel degelijk aanwezig. De ‘Verantwoording’ lijkt gezien de stijl – helder en polemisch – geschreven door Kuyle, maar wordt, zoals altijd, ondertekend door de redactie. Allereerst wordt opnieuw de sterke relatie tussen ars en vita, tussen kunst en leven, beklemtoond. Sterker dan ooit wordt aangegeven wat de lezer in de komende jaargang te wachten staat. De redactie heeft “het ernstige voornemen om een zoo groot mogelijke aandacht te besteden aan die religieuze en sociale zaken, welke een noodzakelijke ondergrond moeten vormen van het goede hedendaagsche kunstwerk.”

De redactie vervolgt dan:

Een eenzijdige belangstelling voor de kunst ware immers even misplaatst als de eisch, dat kunstenaars iets anders zouden moeten verrichten dan werk volgens hun staat en roeping. Daar echter onze kunstwerken zich in een vrije, schier onbelemmerde ontwikkeling mogen verheugen, en zelfs een betrekkelijke waardeering in breede kringen genieten, is het overbodig daaraan een alles overheersende aandacht te besteden. Boeken en zelfstandige publicaties achten wij zeker doeltreffender.

Zonder dat de naam van Jan Engelman genoemd wordt – over zijn vertrek wordt niets gezegd, ook niet bij de mededelingen! -, kan ik mij toch niet aan de indruk onttrekken dat hij in de geciteerde alinea een veeg uit de pan krijgt en hier een wijziging in het redactionele beleid aangekondigd wordt. Vrij geïnterpreteerd staat er: Engelman besteedde te veel aandacht aan kunst in het tijdschrift; dat gaan we komend jaar anders doen.

Vervolgens laat de redactie weten dat instandhouding en eventuele hervorming van het tijdschrift noodzakelijk is en dat zij daarbij vooral aan twee zaken het grootste belang hecht.

In de eerste plaats de volledige beleving en verwerkelijking van onze katholieke levensbeginselen. Niet slechts naar de letter, maar ook naar de geest; niet slechts volgens de landelijke eng-opportunistische interpretatie, maar volgens de groote,

opvallend strakkere en tevens fellere richtlijnen welke het centrale gezag der Kerk telkens opnieuw op zulk een eerbiedwekkende wijze aangeeft. [...]

In de tweede plaats een zoo ruim mogelijk gebruik van ons recht tot kritiek, interpellatie, waarschuwing en wederwoord, in alle kwesties welke volgens de huidige democratische staatsvorm tot onze algemeene competentie of tot het bijzonder beoordeelingsgebied van bevoegde medewerkers behooren. Speciaal doelen wij hier op sociale, politieke en artistieke vraagstukken.

Bijzonder opvallend in deze passage is de geformuleerde trouw aan de strakke richtlijnen van de katholieke kerk. Ook dit kan als een koerswijziging aangemerkt worden, daar een jaar eerder naar aanleiding van de censuur rondom de Nolens-affaire nog een discussie gevoerd werd in de redactie over het voorstel van Helman en De Graaff om van *De Gemeenschap* een neutraal tijdschrift te maken. Voor wie deze verantwoording goed leest, is al duidelijk dat Helman en De Graaff met hun kritische standpunt geen poot aan de grond krijgen bij Kuyle en Van Duinkerken, die voor de gekozen formulering zonder twijfel verantwoordelijk gehouden moeten worden. Als er eind 1931 dan ook opnieuw problemen ontstaan met de censor naar aanleiding van de plaatsing van de novelle *Werkverschaffing* van Kuyle, is voor Helman en de Graaff de maat vol.

In de ‘Verantwoording’ wordt met geen woord gerept over literaire opvattingen van de redactie. Een wijziging daarvan wordt met het vertrek van Engelman kennelijk niet oppoortuun geacht.

Samenvattend kan gezegd worden dat in de redactionele verantwoording van 1931 gekozen wordt voor een profilering met minder aandacht voor kunst en meer voor (kerkelijke) religie en politiek-maatschappelijke onderwerpen.

De verantwoording van 1932 is een stuk korter. De redactie laat weten dat zij bij de Aartsbisschop van Utrecht een verzoek heeft gedaan tot opheffing van de preventieve censuur. In overleg met het voltallige Nederlandse episcopaat heeft de bisschop dat geweigerd. Voor Chris de Graaff en Albert Helman werd dit een reden om ontslag te nemen. “Zij meenden niet langer verantwoordelijk te kunnen blijven voor den inhoud van een maandschrift, hetwelk, na door de redactie te zijn opgesteld, nog kans heeft te worden gewijzigd. Deze meening kunnen wij voor het onderhavige geval niet deelen”, laten de overgebleven redactieleden weten.²⁴⁶

Nieuwe redactieleden

De Graaff en Helman worden opgevolgd door Ab van Oosten en, een jaar later, door Antoon Coolen. Net als Chris de Graaff is Ab van Oosten een bekeerling. Oorspronkelijk van reformatorischen huize behoort hij tot de protestantse jongeren die publiceren in *Opwaartsche Wegen*. Ook in *De Vrije Bladen* en *De Nieuwe Gids* worden in de tweede helft van de jaren twintig gedichten van hem geplaatst. Eind jaren twintig krijgt hij belangstelling voor het katholicisme en in 1931 gaat hij over tot het katholieke geloof.

Van de redactie van *De Gemeenschap* was het vermoedelijk een strategische keuze om een redacteur in de gelederen te blijven houden met een van origine protestantse achtergrond. Van Oosten had veel contacten in de kring van het tijdschrift *Opwaartsche Wegen*, hij kende het gedachtegoed en zorgde voor een brede samenstelling van de redactie, iets waar bewust naar gestreefd werd en waarbij zowel rekening gehouden werd met geloofsachtergrond en regionale spreiding als met diversiteit in interessegebieden. In de jaren twintig gingen veel protestanten over tot het katholieke geloof en een bekeerling in de redactie maakte het blad alleen maar aantrekkelijker voor andere geloofstwifelaars.

Ook de keuze van Antoon Coolen is zeker niet alleen tot stand gekomen omdat hij een van de beste vrienden van Van Duinkerken was.²⁴⁷ Dat was hij ook, maar de redactie heeft hem ongetwijfeld mede bewust gevraagd, omdat hij in 1933 een zeer populaire romancier was en tezelfdertijd naar Deurne verhuisde waar hij samen met Gemeenschap-medewerker Hendrik Wiegiersma, die daar al vele jaren woonde en een bekende arts/schilder was, ook de Brabantse contacten kon onderhouden (de Brabander Van Duinkerken woonde immers al een paar jaar in Amsterdam). Antoon Coolen was overigens van geboorte een Limburger, maar hij verhuist reeds in 1899 op tweejarige leeftijd met zijn ouders naar het West-Brabantse Zevenbergen en vier jaar later naar Deurne, waar hij het grootste deel van zijn jeugd doorbrengt. Na een afgebroken opleiding op het kleinseminarie in Heeswijk wordt hij journalist en gaat na korte dienstverbanden in Eindhoven, Maastricht en Utrecht aan de slag in Hilversum bij de *Gooise Post* waarvoor hij raadszittingen verslaat en culturele evenementen. Ook verzorgt hij de rubriek ‘Kunst en Letteren’. Na wat vingeroefeningen die bij het grote publiek nog niet echt aanslaan, boekt hij zijn eerste successen in 1928 met de roman *Kinderen van ons volk* en in 1929 met *Het donkere licht*, waarvoor hij een jaar later de Van der Hoogt-prijs krijgt. Met deze twee boeken breekt Antoon Coolen in de Nederlandse literatuur definitief door als eerste modern-katholieke romancier, een van de belangrijkste motieven voor *De Gemeenschap* om hem in de redactie te willen opnemen. Van Duinkerken vraagt hem eind 1931 toe te treden, maar Coolen durft de stap niet te zetten uit vrees voor consequenties voor zijn baan, omdat zijn baas Alevén absoluut niet gediend is van de kritische opstelling van het blad ten opzichte van de katholieke kerk.²⁴⁸ Met de autoritaire hoofdredacteur van de *Gooise Post*, Clemens Alevén, kan Coolen het zeer slecht vinden, een van de redenen waarom hij een jaar later ontslag neemt en voor het schrijverschap kiest. Hij besluit volledig van de pen te gaan leven, keert terug naar Deurne en voelt zich dan onafhankelijk genoeg om het lidmaatschap van de redactie van *De Gemeenschap* te aanvaarden.

Polemiek tussen Kuyle en Van Duinkerken over de betekenis van Engelman

In het kader van de profilering van *De Gemeenschap* is de jaargang 1932 vooral interessant in verband met de polemiek tussen Albert Kuyle en Anton van Duinkerken over de betekenis van Jan Engelman. Deze vormt in wezen reeds de vooraankondiging van het conflict waarin Kuyle en Van Duinkerken een jaar later zullen geraken en de kern van de discussie betreft opnieuw de spanning tussen vorm en inhoud, tussen ars en vita.

Het is eigenlijk een wonderlijke polemiek, omdat de twee belangrijkste redacteuren van dat ogenblik, Albert Kuyle en Anton van Duinkerken, met elkaar in hun eigen tijdschrift in debat gaan over de betekenis van de belangrijkste ex-redacteur Jan Engelman. Dat dit soort artikelen gepubliceerd kon worden, zegt enerzijds iets over de open cultuur, die er in de redactie heerste en anderzijds over het gebrek aan leiding. Het maakt duidelijk dat Anton van Duinkerken de macht moest delen met Albert Kuyle en nog niet de hoofdredacteur met recht van veto was die hij na 1934 met instemming van het stichtingsbestuur en de redactie zou worden.

Kuyle reageert in het julinumnummer op Van Duinkerken's eerder ingenomen stelling: “Wat Nijhoff's wekroep tot “hernieuwd werkmanschap” geweest is voor de Nederlandsche dichtkunst in het algemeen, dat beteekende Engelman's voorbeeld voor ons, katholieken.” Nadat hij Van Duinkerken een veeg uit de pan gegeven heeft naar aanleiding van zijn “lust tot het ontijdig schrijven van onze letterkundige geschiedenis” benut Kuyle daarna vijf pagina's om zijn gal te spuwen over Engelman, van wie hij “slechts een zeer geringe invloed [kan] ontdekken, en dan nog een die ik oprecht betreurt.” Hij verwijt Engelman dat in zijn poëzie “God slechts als begeleidverschijnsel van zelf-ontketende driften optreedt, zijn naam meer ijdel, en minder welvoegelijk gebruikt wordt.” Zijn belangrijkste kritiek betreft het feit dat Engelman buiten het katholieke, kerkelijke leven staat. “Hij is geen parochiaan, hij is op

zijn best een geloovige.” Engelman promoot teveel het werk van niet-katholieken zoals “het bloedarmoedig pogen van lieden als du Perron” en neemt stukken van Marsman op in *De Nieuwe Eeuw*, “die hij zeker niet zou mogen laten gaan zonder bijschrift omdat ze voor een katholiek niet te onderschrijven zijn.”

Engelman is ziedend over het artikel van Kuyle. In een brief van 16 augustus 1932 aan Anton van Duinkerken schrijft hij dat het stuk van “een treurige leugenachtigheid” is, “ingegeven door de duidelijkste persoonlijke rancune, vol van verdachtmaking en vol van dat misdadig soort insinuatie waarvan hij het monopolie bezit.”²⁴⁹ Iets verderop vervolgt hij:

Ik moet nu veronderstellen, òf dat de redactie van De Gemeenschap heeft zitten slapen toen Kuyle zijn stuk overlegde, òf dat zij (althans in meerderheid) mij duidelijk te kennen wil geven dat zij mij slecht is gezind en dat degenen die destijds, toen ik voor het redacteurschap bedankte, den brief vol éloges onderteekenden, daar niets van hebben gemeend. Het schijnt dat de invloed, de kwade en alles aantastende invloed, van Kuyle op de redactie eerder is toegenomen dan afgenomen. Wat mij temeer verwondert, omdat ik mij een uitlating van jou en van Lou Lichtveld van het vorig jaar herinner: we hebben den verkeerde laten heengaan. Men kan Kuyle’s stuk toch niet beschouwen als een willekeurigen aanval op een willekeurig schrijver. Het is een duidelijke verloochening van de geschiedenis van ‘De Gemeenschap’, van een tijd die vijf jaar heeft geduurd, waarin ik aan De Gemeenschap gaf het beste wat ik had te geven, onder goedkeuring en aansporing van mijn mede-redacteuren, zonder protesten van Kuyle (tenzij de gebruikelijke, die niet au sérieux zijn te nemen). Nu staat daar, als men goed toeziet, zwart op wit en voor ieder te lezen, dat heel die tijd een jammerlijke vergissing is geweest en ‘de’ redactie tolereert het. Wat moet men daarvan denken? Kan ik de menschen, of enkele van de menschen, of jou, die dit hebt laten doorgaan, nog als mijn vrienden erkennen?

Vervolgens wijst Engelman Van Duinkerken “op enkele van de pesterige kwaadwilligheden van Kuyle”, “kwaadwilligheden die ik *nooit* zwart op wit zou kunnen richten tegen iemand met wien ik vroeger bevriend was geweest, al had ik nòg zoo’n ernstig conflict met hem gehad.”

Na een ruime opsomming “kwaadwilligheden” eindigt Engelman zijn brief met: “Ik zou het op prijs stellen je zienswijze te vernemen, als je meent dat het nog eenigen zin heeft, dat ons contact niet geheel verloren gaat. Het zou mij zeer spijten als ik jou als vriend verloor, maar je kunt geen twee heeren dienen. De opzet van Kuyle is te duidelijk.”

Van Duinkerken antwoordt reeds de volgende dag. In een brief aan Jan Engelman van 17 augustus legt hij uit hoe de bespreking in de redactie over het artikel van Kuyle gelopen is en verdedigt hij zijn eigen houding. Hij geeft aan dat Kuyle veel veranderd heeft na bespreking in de redactie.

Maar ik vond geen reden de redactie te verlaten, al voel ik even goed als jij het pijnlijke der situatie. Immers, dit artikel is bij al zijn insinuaties betrekkelijk *ter zake*, het geeft dus vat aan den polemist en ik zal het ook beantwoorden. Nu blijft het een polemiek van redacteuren in het maandblad. Anders was hij natuurlijk toch voor den dag gekomen, en zonder den rem, dien hij nu had; en het was een algemeen relletje geworden, waar niets bij gewonnen zou zijn. [...]

Wat eindelijk onze vriendschap betreft: zoo lang ik leef heb ik nooit toegegeven aan de zonderlinge Nijmeegsche gewoonte, iemand officieel ‘zijn vriendschap op te zeggen’, als of een vriend: een dienstmeid was. Ik laat dat in je eigen handen: als je meent, je te

compromitteeren in mijn gezelschap, zal ik je niet verplichten, het te zoeken. Maar als je bij me aanbelt, ben je welkom. [...]

Ik heb tegenover je niet gehandeld, zooals je graag zag. Ik had uit de redactie moeten gaan. Maar als ik heb gehandeld zooals mijn geweten zei, dat goed is, *ook voor jou*, want het is voor jouw toekomst als mensch niet van onbelang, dat ik tijdig een plaats bezet houd, die rechtens de jouwe is. Ik bedoel niet het redacteurschap van 'D.G.' *als zoodanig*, maar wat eraan vast zit. Jij bent daar, waar ik ben, altijd vertegenwoordigd, omdat ik in je geloof.

Nog eens: dit alles lijkt op mystiek, eerder dan op realiteit, maar het leven is zulk een vreemde koorts, en wij genezen daarvan zoo langzaam. Als we dood waren, zou alles beter zijn, je begrijpt elkaar hier niet. Geloof nu maar, dat ik werkelijk overtuigd ben, het goede te hebben gedaan: iemand kan dat toch niet zelf uitleggen, ofschoon ik ook meen, dat Kuyle's artikel in den grond niet slecht is, niet zoo gemeen als je denkt. Jullie verstaan elkaar nooit meer. Dat is uit. Doch bij hem is talent en karakter zoo verweven, dat je het ieder oogenblik in de gaten moet houden, met al zijn bewegingen; dan is er veel moois en dit moois is bewust, het kwade zit hem aan als uit een andere wereld. Telkens weifel ik, maar ik ben toch overtuigd, dat hij zeker geen ploert is, al zie ik de zuiverheid zijner bedoeling niet altijd zoo onbesmet, als hij ze zich werkelijk voorstelt. De ziel is zoo raar gebouwd bij ons allen.

Engelman antwoordt alweer op de volgende dag. In een brief van 18 augustus schrijft hij:

Je brief verklaart je houding voor mij grootendeels en ik dank je voor je intenties. Ik zou waarschijnlijk zèlf anders gehandeld hebben, dat voel je. Je overgrote zachtmoedigheid is voor Kuyle steeds aanleiding geweest om zijn minne behoefte tot bot ridiculiseeren, die met literatuur of zedelijke overtuiging niet het geringste meer te maken heeft, uit te vieren. Het is *onze* fout, dat wij hem vroeger niet tegen menig slachtoffer hebben geremd (Herinner je zijn gezicht *als* er eens een aanval van hem werd afgestemd). Nu treft het mij, morgen jou, als je hem in een gering detail mishaaft. Er leven in dien jongen zeer kwade haat-instincten en vernietigingsdrang, gevolg waarschijnlijk van een minderwaardigheidsgevoel (een afgunst jegens intellectueel en maatschappelijk meerderen), dat hij, ondanks zijn ontzaglijke bek, altijd behield.

Ook publiekelijk reageert Engelman op Kuyle. In het artikel 'Achteraf, of Het kan verkeren, of Het karakter van Albert Kuyle' in *De Nieuwe Eeuw* van 18 augustus 1932 zet hij een aantal citaten van Albert Kuyle over zichzelf achter elkaar, die van een dermate grote inconsequentie blijken geven dat Kuyle er belachelijk uit naar voren komt en dat is natuurlijk precies de bedoeling.

Van Duinkerken antwoordt op Kuyles stuk in *De Gemeenschap* van juli 1932 in de daaropvolgende aflevering van augustus, eveneens in vijf pagina's, met het artikel 'Engelman's beteekenis': Engelman is degene geweest die de brave Godslyriek in *Roeping* aan de kaak stelde, die wees op de gebrekkige vorm van de religieuze poëzie in dat tijdschrift en die esthetische eisen aan een gedicht stelde. Hij heeft zelf gedichten geschreven, ook religieuze, die aan deze eisen voldeden. En de parochiaan-opmerking pareert Van Duinkerken met de woorden: "maar hij heeft dan ook er op gewezen, dat het geloof ruimer is dan de parochie en de hemel hooger dan de kerktoren."

De polemiek is hiermee beëindigd, maar hij smeult nog lang na, getuige de agenda-aantekeningen van Anton van Duinkerken van 27 augustus, 24 september, 3 oktober en 10

oktober waarin hij melding maakt van discussies in de redactievergadering van *De Gemeenschap* en van gesprekken met Kuyle over de kwestie Engelman.²⁵⁰

In 1933 zal blijken dat de woorden van Engelman “Nu treft het mij, morgen jou” profetisch geweest zijn.

Oplopende spanningen

De verantwoording voor de jaargang 1933 opent met een verwijzing naar de ondertitel van de eerste twee jaargangen: Maandschrift voor katholieke reconstructie. De redactie vervolgt dan:

[...] de berusting, waarmede wij dezen ondertitel prijsgaven, behoeven wij niet te betreuren, zoolang wij de zaak liever behartigen, dan ons te tooien met het woord, hetwelk haar noemt. Het wekken van verwachtingen valt lichter dan het houden van beloften, en hierom was het, dat wij beter meenden te doen, wanneer wij ons tijdschrift karakteriseerden door zijn inhoud, dan wanneer wij op het schutsblad de toezegging deden van wat wellicht vergeefs in de bijdragen zou worden gezocht.

Uit dit citaat blijkt duidelijk dat de ondertitel niet vervallen is om zwaar inhoudelijke redenen. Ook uit de rest van de drie bladzijden van de verantwoording blijkt dat *De Gemeenschap* voortgaat op de weg die reeds vanaf het begin is ingeslagen.

De ontwikkeling der kunst zal ze blijven bevorderen. [...] In het politieke zal zij zich blijven verzetten tegen ziellooze verstelseling, in het sociale zal zij blijven strijden voor het recht van den arme en voor de broederschap van allen in Christus, die het Hoofd is. Zij zal de suprematie van het economische boven het spiritueele, en van het politieke boven het cultureele blijven ontkennen.

Kortom: in deze laatste verantwoording vóór de splitsing in de redactie lijkt er niets nieuws onder de zon.

In de loop van 1933 vinden echter zowel in Europa als in Nederland allerlei historische gebeurtenissen plaats en er verschijnen in deze jaargang van *De Gemeenschap* diverse teksten die het conflict in de redactie aan het eind van dat jaar reeds vooraankondigen.

In Duitsland wordt Hitler begin 1933 rijkskanselier. In augustus van dat jaar trekt hij alle macht naar zich toe. Het anti-kapitalistische karakter van zijn beweging en het feit dat hij de crisis bestrijdt en de werkloosheid fors inperkt, spreekt een aantal van de sociaal bewogen medewerkers van *De Gemeenschap* aan. Maar een lidmaatschap van de in 1931 opgerichte NSB is strijdig met hun katholieke levensovertuiging. In 1932 richten ze samen met anderen de RK Stormtroepen op. Een groot aantal *Gemeenschap*-medewerkers, zoals de gebroeders Kuitenbrouwer, Willem Maas, Ab van Oosten, Jan Derks en de voorzitter van het Stichtingsbestuur Willem Pompe, sluit zich bij deze beweging aan. Geïnspireerd door de pauselijke encycliciek *Quadragesimo Anno* uit datzelfde jaar streeft de beweging naar de bestrijding van het kapitalisme en het bijleggen van de klassenstrijd door verwezenlijking van een in politiek opzicht christelijk staatsgezag en een in economisch opzicht corporatistische bedrijfsvorm, waarin werkgevers en werknemers samenwerken aan een sociale samenleving.²⁵¹ De beweging wordt ook gekenmerkt door een opvallend nationalisme, waarbij de leden uitgaan van de Groot-Nederlandse gedachte dat Vlaanderen in het Nederlandse verband getrokken dient te worden, een gedachte die overigens bij vrijwel alle katholieke jongeren van die tijd populair was. In het openingsartikel van het meinummer van *De Gemeenschap* van 1933 wordt de gedachte van de synthese van het sociale en het nationale door Willem Pompe uitvoerig uitgewerkt.

In dezelfde periode lijkt het erop dat Van Duinkerken, die aanvankelijk grote delen van het bovenstaande gedachtegoed deelde, gematigder wordt. In zijn publicatie uit dat jaar *Credo, vivo. De Beweging der jongeren*, neemt hij min of meer afscheid van het jongkatholiek non-conformisme. Hij is natuurlijk feitelijk ook niet meer een jongkatholiek, in leeftijd niet, maar ook niet wat betreft maatschappelijke positie: hij is redacteur bij *De Tijd*, schrijver en samensteller van verschillende boeken en bloemlezingen, lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, redacteur van het literaire radioprogramma van de KRO, zit in tal van commissies en besturen, kortom hij is een gearriveerd schrijver en journalist geworden. Hij heeft niet alleen meer iets te winnen, hij heeft ook iets verliezen.

Wat betreft conflictueuze teksten in de jaargang 1933 laat vooral Henk Kuitenbrouwer zich niet onbetuigd. Hij schiet zijn giftige pijlen op Engelman af, meestal zonder zijn naam te noemen, maar door te spreken over “de redacteur van de rubriek ‘Kunst en Letteren’ van het weekblad *De Nieuwe Eeuw*.”²⁵²

In het julinummer schrijft hij een kwatrijn voor Jan Engelman met de titel ‘Poesie pure’:

Hij zingt zo elyseïes en onttoegen,
Zijn klaar geluid kent duisternis noch logen.
Zie scherper toe: tussen de bloesems in
Hangt hij - hoe puur! – zijn vuile was te drogen.

Van Duinkerken neemt het, ook al heeft hij kritiek op de verdediging van Du Perron door Engelman, opnieuw voor hem op, nu in een genuanceerd betoog over de verschillen in opvatting tussen *De Nieuwe Eeuw* en *De Gemeenschap* over de waardering voor het tijdschrift *Forum*.²⁵³

Toch lijken er verder weinig redactionele problemen te zijn tussen Van Duinkerken en de gebroeders Kuitenbrouwer. Althans ze blijken niet uit de teksten in *De Gemeenschap*, zelfs niet in de laatste nummers als er buiten de kolommen van het tijdschrift wel degelijk spanningen zijn, die zelfs zo hoog oplopen dat het in december 1933 tot een breuk komt.

2.8 Conflicten en een splitsing in de redactie in 1933

Voor de lezers van *De Gemeenschap* komt het conflict Van Duinkerken-Kuyle dus min of meer als een verrassing. Maar voor wie inzage heeft in de briefwisseling tussen Van Duinkerken en zijn mederedacteuren, zijn de oplopende spanningen goed te volgen.²⁵⁴ Eind 1933 ontstaat een ingewikkeld conflict waarin zowel principiële meningsverschillen over de koers van het tijdschrift en persoonlijke vetes als vermeende overtredingen van ongeschreven redactionele afspraken over de lezing en beoordeling van de maandelijkse kopij een rol spelen.²⁵⁵ Feit is in ieder geval dat Anton van Duinkerken in een brief, gedateerd 15 november 1933, aan alle redactieleden een voorstel doet, waarbij hij dreigt met aftreden als dit niet aangenomen wordt.²⁵⁶ Uit deze brief blijkt dat hij ontevreden is over de gang van zaken bij *De Gemeenschap*. Teveel medewerkers haken af omdat ze “beginselbezwaren hebben te kennen gegeven tegen de huidige redactie”, de polemiek staat te veel in het teken van de “persoonlijke animositeit” en er is te veel “gekrakeel” over minder belangrijke kwesties. Van Duinkerken wil een aantal oude medewerkers terugwinnen “desnoods met opoffering van huidige redactieleden”, de gemeenschappelijke idealen in ere herstellen, de redactie decentraliseren buiten de stad Utrecht en vaster aansluiting zoeken bij de schrijvers van *Het Venster*. Zijn plan komt er concreet op neer dat hij Jan Engelman en Louis de Bourbon in de redactie wil halen om de eenheid van het katholieke schrijversfront te herstellen. Van Duinkerken maakt zich over die eenheid behoorlijk zorgen. Jan Engelman schrijft in zijn kunst- en literatuurrubriek in *De Nieuwe Eeuw* voortdurend positief en

welwillend over het concurrerende *Forum* en is op dat moment bovendien in een ver gevorderd stadium van onderhandeling om hoofdredacteur van *De Vrije Bladen* te worden²⁵⁷ en Louis de Bourbon,²⁵⁸ een 25-jarige, katholieke, pas afgestudeerde meester in de rechten en dichter uit Nijmegen, vertegenwoordigt de Nijmeegse groep jong-katholieken rondom de met *De Gemeenschap* concurrerende tijdschriften *Het Venster* en *Roeping*.²⁵⁹ In een brief aan zijn vriend Sander Stols schrijft De Bourbon:

Ik heb zojuist een redacteurszetel in 'Roeping' aangenomen. Waarschijnlijk zullen Engelman en ik daarin een nieuwe literaire redactie vormen. Nu wil ik toegeven dat het tijdschrift nooit hoog in mijn aandacht heeft gestaan, maar waar mij de gelegenheid geboden wordt het letterkundig peil van een overigens eerlijk maar ietwat aftands blad weer op te voeren en te vernieuwen meen ik niet verkeerd te hebben gehandeld.²⁶⁰

Die overstap van Engelman naar *Roeping* is niet doorgestaan, maar het citaat toont wel aan dat het rommelt in de tijdschriftenwereld. De dreiging van de overstap van Engelman naar *De Vrije Bladen* neemt Van Duinkerken in ieder geval serieus. Zowel *De Vrije Bladen* als *Het Venster* richten zich niet specifiek op een katholieke doelgroep, maar beschikken wel over katholieke medewerkers en *De Vrije Bladen* dreigde nu zelfs een katholieke hoofdredacteur te krijgen. Voor de positie van *De Gemeenschap* acht Van Duinkerken het niet wenselijk dat twee zulke belangrijke sleutelfiguren uit het katholieke literaire veld in het kamp van de concurrent bivakkeren.

Van Duinkerken weet dat het voorstel om Engelman terug te halen in de redactie voor Kuyle onaanvaardbaar is. Tussen Kuyle en Engelman is sprake van onverenigbaarheid van karakters en visie en Van Duinkerken is hier goed van op de hoogte. Redactiesecretaris Ab van Oosten beantwoordt de brief van Van Duinkerken reeds op 16 november en waarschuwt hem daarvoor, na eerst zijn steun te betuigen: "Indien inderdaad de toetreding van katholieken tot de redactie van 'De Vrije Bladen' op deze wijze kan worden voorkomen, ben ik bereid mijn stem te geven aan een candidatuur Engelman-de Bourbon." Vervolgens adviseert hij Van Duinkerken de candidatuur van Sassen²⁶¹ ook te honoreren om Kuyle geen argument in handen te spelen bij zijn bestrijding van opname in de redactie van Engelman en De Bourbon. "Misschien zit ik er te ver vanaf,²⁶² om dit juist te zien, maar het is mijn vaste meening, dat Engelman-Kuyle in één redactie op het oogenblik nog niet mogelijk zijn. Louis zal, bij aanvaarding van het voorstel, stellig heengaan." Verder vindt hij het argument van Van Duinkerken dat de kopij slechts door een deel van de redactie is gelezen, niet sterk: "het zal in de best-geregelde organisatie eener redactie nog wel eens voorkomen!"

Van Duinkerken reageert dezelfde dag nog. Hij bedankt Van Oosten voor zijn steun en voor het in hem gestelde vertrouwen, maar vervolgt: "Je aandrang op de handhaving van Sassen als eventueel redactielid is echter strijdig met mijn program: decentralisatie. Daarenboven zijn sedert de laatste vergadering tusschen Sassen en mij beslissende woorden gesproken. Ik had daar alle aanleiding toe."

De volgende dag reeds laat Van Oosten aan Van Duinkerken weten dat hij zijn steun voor de candidatuur van Sassen laat vallen en onverkort achter het program van Van Duinkerken staat. Antoon Coolen stuurt Van Duinkerken een telegram: "Ga accoord met je voorstellen. Juich onmiddellijke toetreding van Engelman toe."²⁶³

De Kuitenbrouwers schrijven op 17 november, met steun van Vos, tot een compromis bereid te zijn. Ze stellen voor dat Kuyle voorlopig voor een jaar uittreedt "om alle mogelijke geprikkeldheden, gerechtvaardigde en niet gerechtvaardigde, te voorkomen" en dat Engelman niet in de redactie wordt opgenomen.²⁶⁴

Van Duinkerken gaat niet akkoord en wordt daarbij gesteund door de meerderheid van de redactie. De kwestie wordt aan het Stichtingsbestuur voorgelegd en als dit Van Duinkerken steunt, zit er voor de Kuitenbrouwers niets anders op dan uit te treden. Binnen zeer korte tijd richten zij een nieuw tijdschrift op: *De Nieuwe Gemeenschap*. Dit maandblad manifesteert zich aanvankelijk zowel inhoudelijk als qua uiterlijke vormgeving op min of meer dezelfde wijze als De 'oude' Gemeenschap. De redactie, die behalve uit de gebroeders Kuitenbrouwer bestaat uit Jan Derks, Ad. Sassen, Gabriël Smit en A. den Doolaard, allen oud-medewerkers van *De Gemeenschap*, zet zich heftig af tegen De 'oude' Gemeenschap die zij arrivisme en gebrek aan bezieling verwijt, woorden die we in De 'oude' Gemeenschap veelvuldig tegengekomen zijn, maar die toen gericht waren tegen de gevestigde katholieke orde van de jaren twintig. Vanaf januari 1935 krijgt *De Nieuwe Gemeenschap* een duidelijk fascistische en ook anti-semitische inslag.²⁶⁵ Smit en Den Doolaard verlaten dan de redactie, het tijdschrift blijft nog twee jaar bestaan.

Ruiter en Smulders menen dat de splitsing in het tijdschrift eind 1933 helemaal het gevolg was van een inhoudelijk conflict tussen Van Duinkerken en Kuyle. "Eind 1933 bleek dat opnieuw een coup in het tijdschrift had plaatsgevonden. Dit keer was het Van Duinkerken, die Kuyle uit de redactie had gewerkt en meteen ook Engelman weer had binnengehaald. [...] De gebroeders Kuitenbrouwer richtten onmiddellijk hun eigen blad op: *De nieuwe gemeenschap* [...] In dit blad werd een proletarisch fascisme uitgedragen, dat nu door geen 'redelijk katholicisme' meer kon worden geremd."²⁶⁶

Toch was de splitsing eind 1933 mijns inziens niet in eerste instantie het gevolg van verschillen in politieke keuze tussen Van Duinkerken en Kuyle, de splitsing was eerder het gevolg van een krachtig staaltje tijdschriftenpolitiek van Van Duinkerken waarmee hij voorkwam dat de eenheid in het katholieke kamp verstoord werd. Dat hij daarvoor als prijs de concurrentie van *De Nieuwe Gemeenschap* moest dulden, was voor hem waarschijnlijk, gezien de oplopende politieke spanningen in de redactie, die op de achtergrond natuurlijk wel meespeelden, onvermijdelijk.

2.9 Gevolgen van het vertrek van Albert Kuyle voor het redactionele beleid vanaf 1934

De Gemeenschap gaat verder met een redactie die flink van samenstelling veranderd is. Het Stichtingsbestuur heeft ter voorkoming van nieuwe conflicten Anton van Duinkerken aangesteld als zijn vertegenwoordiger in de redactie met recht van veto.²⁶⁷ De redactie kiest hem ook met algemene stemmen tot haar voorzitter. Ab van Oosten wordt in dezelfde vergadering tot redactiesecretaris benoemd.²⁶⁸ Samen met Jan Engelman en C.Vos, die als uitgever alle redactievergaderingen bijwoont, vormen zij de kern van de redactie,²⁶⁹ die met ingang van de nieuwe jaargang 1934 ook versterkt wordt met Louis de Bourbon.

De verantwoording in het januarinumnummer is kort en krachtig.

De Gemeenschap wijzigde haar redactie, niet haar program. Alleen in de wijze, waarop dit program wordt uitgewerkt, zal men wellicht verandering kunnen bemerken. Het maandblad blijft strijden tegen de puriteinsche levens-vrees, vóór de katholieke levensaanvaarding, tegen het moordende negativisme, vóór de reconstructie der samenleving in katholieken zin, tegen de vaagheid, vóór het dogma, tegen het steriele schrijverskrakeel, vóór de schoonheid. Dien strijd zal zij voeren door den lezer het werk voor te leggen van kunstenaars en critici, die wenschen mede te arbeiden aan de verlevendiging van het idealisme, den werkelijkheidszin en den goeden smaak onder onze landgenooten.

Het redactioneel beleid blijft dus ongewijzigd. Ook hieruit blijkt dat het laten vallen van Kuyle niet in eerste instantie door een inhoudelijk verschil van mening was veroorzaakt.

Alleen de bladformule behoeft “wellicht” enige aanpassing. De zaken waarvoor *De Gemeenschap* blijft staan zouden in de formulering van Kuyle nauwelijks anders geluid hebben. Alleen het “vóór de schoonheid” zou hij waarschijnlijk zijn pen niet uitgekregen hebben en verder had er vast minstens één keer het woord “Kerk” in de tekst gestaan. Mogelijk is aan deze beide verschillen de terugkeer van Jan Engelman af te lezen. Opvallend is dat met geen woord gerept wordt over het conflict met de gebroeders Kuitenbrouwer en de oprichting van *De Nieuwe Gemeenschap*. De redactie beperkt zich tot een enkele mededeling aan het slot van het januarinummer van 1934: “Tengevolge van een noodzakelijke reorganisatie der redactie van “De Gemeenschap” maken, met ingang van 1 Januari, de heeren H. Kuitenbrouwer en Albert Kuyle geen deel meer uit van de redactie.” Ook in de volgende afleveringen zal de redactie er geen woord aan vuil maken. Dit is des te opvallender omdat de gebroeders Kuitenbrouwer zelf in een maar liefst tien pagina’s tellend overzicht uitgebreid ingaan op alle problemen en conflicten in de redactie in de laatste maanden van 1933.²⁷⁰ In de kolommen van *De Gemeenschap* wordt *De Nieuwe Gemeenschap* in de drie jaar van haar bestaan volledig doodgezwegen.

De redactie zal, blijkens de ‘Verantwoording’, het redactionele beleid niet veranderen. Dit versterkt, zoals gezegd, de opvatting dat het bij de breuk in de redactie niet om de zaak ging, maar om de persoon. Dit moge dan waar zijn, maar onder de persoonlijke controverse tussen Kuyle en Engelman ging wel degelijk een conflict over de inhoud schuil. Zowel Kuyle als Engelman stond namelijk ergens voor en het probleem van Van Duinkerken was dat hij voor beiden respect had, maar ook moest accepteren dat de twee niet konden samenwerken en dat hij dus een keuze moest maken. In Kuyle waardeerde hij de trouw aan het katholieke geloof en aan de Kerk en zijn sociale betrokkenheid bij de armen en werklozen in de samenleving. Ook persoonlijk stond hij dichtbij Kuyle, die net als hij een groot gezin had, van gezelligheid hield en een goed glas wijn schonk. Waar hij steeds meer moeite mee kreeg waren Kuyles radicale opvattingen over kapitalisme en democratie. Eerder had hij deze gesteund, maar hij was gematigder geworden.²⁷¹ Echt problemen had hij met Kuyles reactionaire ideeën over feminisme en zijn onverdraagzaamheid jegens mensen die zijn opvattingen niet deelden. Hij ergerde zich aan Kuyles aanvallen op de poëzie van Engelman, aan zijn veroordeling van het privé-leven en de geloofsbeleving van Engelman die er vriendinnen op nahield en niet kerkelijk was.

In Engelman waardeerde hij de belezen letterkundige, de man die verstand had van beeldende kunst, architectuur en muziek, de estheet, die zich sterk maakte voor oorspronkelijke katholieke kunst en zich verzette tegen de roomse kitscultuur van schone schijn en brave namaak. Ook Van Duinkerken had moeite met Engelmans opvattingen over huwelijks trouw, maar hij achtte dat een persoonlijke keuze en een individuele verantwoordelijkheid, die een samenwerking niet in de weg hoefde te staan.

Het liefst zou Van Duinkerken het sociale engagement van Kuyle verbonden hebben met de artistieke ontwikkeling van Engelman, een verbintenis die tenslotte ook in de eerste vijf jaren van *De Gemeenschap* de basis van het succes van het tijdschrift vormde, maar in de loop van de jaren dertig werd het steeds duidelijker dat een samenwerking er niet meer in zat, vooral niet nadat Kuyle, die in 1932 een van de oprichters was van de RK Stormtroepen, op politiek terrein steeds verder radicaliseerde. Van Duinkerken wist in november 1933 welke keus hij moest maken.

Redactioneel beleid in de periode 1934-1941

Na 1934 ondergaat de redactie van *De Gemeenschap* geen belangrijke wijzigingen meer. In het najaar van 1934 zijn er getuige de notulen van de redactievergadering van 5 november van dat jaar nog fusiebesprekingen met *Het Venster*, maar ook deze fusieplannen gaan niet door.

Op 23 februari 1935 wordt, na alle gebeurtenissen rondom de splitsing in *De Gemeenschap* met minder enthousiasme dan vijf jaar eerder, het tweede lustrum gevierd met een diner in de Dietsche Taveerne op het Oudkerkhof in Utrecht. Behalve een groot aantal bestuursleden, redacteuren en literaire en artistieke medewerkers waren aanwezig de politicus Piet Witteman, Clemens Meuleman, de censor R.F. Hegge, prof. dr. Verbeek en de Leidse hoogleraar en Java-deskundige prof. dr. C.C. Berg. Ook nu zijn er ter gelegenheid van het tienjarig bestaan weer tentoonstellingen van uitgaven van het Gemeenschap-fonds en zogenaamde Gemeenschap-avonden met lezingen van verschillende redacteuren.²⁷²

Sommige medewerkers van *De Gemeenschap* zijn met de gebroeders Kuitenbrouwer overgestapt, anderen bleven hun tijdschrift trouw. Er waren er ook die in beide tijdschriften publiceerden. Dat zit de redactie helemaal niet lekker, maar pas na anderhalf jaar probeert ze aan die praktijk een einde te maken. In de notulen van de vergadering van zaterdag 8 juni 1935, gehouden bij Antoon Coolen in zijn huis in Waalre, staat te lezen: “Na bespreking werd besloten onze medewerkers, zooveel mogelijk in persoonlijk gesprek, voor de keus te stellen tusschen medewerking aan ons tijdschrift en het periodiek *De Nieuwe Gemeenschap*.”

In 1936 komen de Vlamingen Marnix Gijsen en Jan Vercammen de redactie versterken. Jan Vercammen, als pedagoog werkzaam in het onderwijs en voormalig redacteur van het humanitair-expressionistische Vlaamse tijdschrift voor kunst en letteren *De Tijdstroom* (1930-1934), laat op 25 oktober 1935 aan Louis de Bourbon weten dat hij zijn redactielidmaatschap aanvaardt²⁷³:

Waarde vriend,
We laten DE TIJDSTROOM dood.
HET VENSTER is zijn roeping ontrouw geworden, naar ik meen.
FORUM het enige Vlaams-Nederlandse tijdschrift verdwijnt.
In Vlaanderen is er geen tijdschrift van enige betekenis tenzij Dietsche Warande en Belfort, dat echter niet ver doordringt.
Dat alles doet me besluiten, dat het nu het ogenblik is, om ernstig over ons plan na te denken, en het uit te werken.
Ik kom dus bij U.
[...]

Van Vercammen worden regelmatig gedichten geplaatst en hij bespreekt op gezette tijden de stand van zaken in de moderne Vlaamse poëzie. Af en toe is hij ook aanwezig op de redactievergaderingen.

Marnix Gijsen zal gedurende de hele periode van zijn redactielidmaatschap vrijwel niets aan het tijdschrift bijdragen.²⁷⁴ Ook op redactievergaderingen is hij niet aanwezig. Zijn redacteurschap moet dus vrijwel zeker als een strategische zet beschouwd worden in het gecompliceerde schaakspel met de concurrentie. Zijn naam in de redactie kan als een duidelijke provocatie richting *Forum* opgevat worden, een tijdschrift waarmee *De Gemeenschap* veelvuldig polemiseerde.²⁷⁵ *Forum* was eind 1935 in de problemen geraakt. De Vlaamse redacteuren onder leiding van Marnix Gijsen verzetten zich tegen plaatsing van de novelle *Virginia*, een verhaal over de relatie van een jonge vrouw en een dorpspastoor, van Victor Varangot, een zwager van Ter Braak. Gijsen meende publicatie van dergelijke lectuur vanuit katholiek standpunt niet te kunnen verantwoorden. Omdat *Forum* een ten opzichte van elkaar autonome Nederlandse en Vlaamse deelredactie kende, weigerde Ter Braak als leider van de Nederlandse redactie de inbreuk op deze autonomie te accepteren. Dat betekende het einde van *Forum*. De onmiddellijke opname van Gijsen in de redactie van *De Gemeenschap*, zonder dat hij daar veel activiteit tegenover stelde, mag, meen ik, als een bewuste actie

opgevat worden om *Forum* met terugwerkende kracht een hak te zetten en was waarschijnlijk eveneens bedoeld om de Belgische abonnees van *Forum* over te halen zich te abonneren op *De Gemeenschap*.

Opvallend is dat er na 1934 geen redactionele verantwoordingen meer gepubliceerd worden. De ontwikkeling in het redactionele beleid moet uit de teksten in *De Gemeenschap* zelf gereconstrueerd worden. Vanaf 1934 groeit het aantal politiek-maatschappelijke artikelen,²⁷⁶ geschreven door Van Duinkerken, maar bijvoorbeeld ook door Willem Pompe, de voorzitter van het Stichtingsbestuur, die, ook al sympathiseerde hij begin jaren dertig met de nationalistische ideeën van Kuyle, *De Gemeenschap* trouw was gebleven.

Met name Anton van Duinkerken heeft in de tweede helft van de jaren dertig een aantal antifascistische artikelen onder eigen naam en onder de schuilnaam Ch. André Leffens geschreven, waaruit de nieuwe, meer politiek gerichte profilering is af te leiden. In de decemberaflevering van 1934 protesteert hij tegen de afzetting, onder druk van de NSDAP, van de progressieve Duitse theoloog Karl Barth aan de universiteit van Bonn. In de januarinummers van 1936 tot en met 1939 schrijft hij onder titels als 'Mentaliteit 1936', 'De keuze' en 'Praefascisme in Nederland' programmatische essays waarin hij duidelijk positie kiest tegen de totalitaire bewegingen van Hitler, Mussolini en Franco.

Als de NSB-leider Mussert zich ergert aan zijn opstelling en in *Volk en Vaderland* laatdunkend spreekt over "den zich katholiek noemende Van Duinkerken", schrijft hij in december 1935 zijn beroemd geworden hekeldicht 'Ballade van den katholiek'²⁷⁷:

Jawel, mijnheer, ik noem mij katholiek.
En twintig eeuwen kunnen 't woord verklaren
Aan u en uw opgewonden kliek,
Die blij mag zijn met twintig volle jaren,
Als onze God u toestaat te bedaren
Van 't heilgeschreeuw, geleerd bij de barbaren,
En als uw volksbeweging haar muziek
Toonzetten leert op onze maat der eeuwen.
De roomsen hebben in de politiek
Iets meer gedaan dan onwelluidend schreeuwen.
Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek!

Zo fulmineert hij zes coupletten lang tegen Mussert en de zijnen.

Joseph Roth heeft het gedicht in het Duits vertaald, een vertaling die in oktober 1937 in *De Gemeenschap* werd afgedrukt

Ook Jan Engelman draagt af en toe een politiek artikel bij. In juli 1934 (p. 484-485) schrijft hij in *De Gemeenschap* een tekst, voorzien van een toepasselijke spotprent van Lambert Simon, onder de titel 'In Duitschland':

De gebeurtenissen in Duitschland, waar politici elkander slachten als vee, hebben den Nederlander één ding te leeren: dat wij leven naast een half barbaarsch volk, dat de zoetsappigste romantiek bemint en vlak daarop een wreedheid verheerlijkt die aan het Nibelungenlied doet denken. [...] Hitler en Goering echter hebben de publieke zaak zóó waanzinnig vereenzelvigd met hun parvenuachtigen caesaren-waan, het recht met hun persoon, dat alleen de kogel op-stel-en-sprong uitkomst kan brengen als iemand er een afwijkende meening op na houdt. Niemand twijfelt er aan, of zij zullen zelf sterven door het zwaard dat zij hanteeren.

Om deze en andere teksten in *De Gemeenschap* is Engelman in de oorlog een korte tijd gedwongen geweest onder te duiken.

Vanwege hun antifascistische en antinazistische standpunten worden Anton van Duinkerken en Jan Engelman in 1936 gevraagd lid te worden van het nationale Comité van Waakzaamheid, een onder andere door Menno ter Braak en Jan en Annie Romein opgerichte club van intellectuelen van verschillende politieke en godsdienstige overtuiging, die door middel van publicaties, het vormen van lees-, vak- en studiegroepen en het houden van vergaderingen een dam willen opwerpen tegen het opkomend fascisme.²⁷⁸ De opname van Van Duinkerken en Ter Braak in één en hetzelfde Comité van Waakzaamheid is een mooi voorbeeld van de gecompliceerdheid van het begrip ‘profilering’. In hun polemieken die zij met elkaar voeren in geschriften, boeken en in hun respectievelijke tijdschriften *De Gemeenschap* en *Forum* doen zij er alles aan zich van elkaar te onderscheiden en tegelijkertijd werken zij gebroederlijk in één Comité samen om het fascisme een halt toe te roepen. Een van de redenen waarom Van Duinkerken Ter Braak later zijn beste vijand zal noemen.

Er blijft in *De Gemeenschap* ook na 1934 veel interesse voor poëzie en proza (o.a. delen van de roman *Bint* van Ferdinand Bordewijk worden gepubliceerd) en met Engelman is de aandacht voor beeldende kunst teruggekeerd. Sybold van Ravesteyn schrijft over architectuur, Wouter Paap over muziek en Janus van Domburg reageert onder het pseudoniem Close-up op de nieuwste films.

Met de terugkeer van Jan Engelman verschijnt er ook weer volop poëzie van niet-katholieke dichters in *De Gemeenschap*: J.C. Bloem, Adriaan Roland Holst, Martinus Nijhoff en vele anderen.²⁷⁹

Ab van Oosten schrijft over crisis, werkloosheid en allerlei andere politiek-maatschappelijke onderwerpen. Er is veel aandacht voor de Spaanse Burgeroorlog, waarbij de redactie, overigens op kritische en genuanceerde wijze, sympathiseert met de Republikeinen, in tegenstelling tot de katholieke kerk en de katholieke media die de zijde van Franco kiezen.²⁸⁰ Vanaf 1936 nemen Engelman, Van Duinkerken en de Oostenrijkse immigrant Joseph Roth steeds duidelijker stelling tegen nationaal-socialisme en antisemitisme.

In de notulen van de redactievergadering van 23 december 1935 valt te lezen dat in navolging van het in augustus 1930 verschenen Zuid-Limburgnummer ook speciale afleveringen voorbereid worden voor Vlaanderen, Brabant en Amsterdam. Het Vlaanderennummer, samengesteld door Vercammen met hulp van Gijsen, verschijnt daadwerkelijk in november 1937. Van een speciaal Brabant- en een Amsterdamnummer is het nooit gekomen, evenmin als van het in de notulen van maart 1938 gememoreerde Volendamnummer. Ook al zijn deze laatste speciale nummers nooit verschenen, de informatie is toch wel van belang omdat het een licht werpt op de gebieden waar *De Gemeenschap* vermoedelijk veel abonnees had.

Opnieuw de censor

Met de standpuntbepaling van de *Gemeenschap*-redactie ten opzichte van nationaal-socialisme en fascisme heeft de censor geen problemen, althans uit de notulen van de redactievergaderingen blijkt dit nergens. Eerder integendeel: in de notulen van 24 januari 1935 wordt “door een van de redacteuren erop gewezen dat een bijdrage over de Dinaso-beweging in ons tijdschrift eventueel tot moeilijkheden aanleiding zou kunnen geven, aangezien de Bisschop van Haarlem deze vereeniging tot de verbodene verklaarde te behooren. Deze kwestie zal nader onder het oog worden gezien.”

De enige andere keer dat er van december 1933 tot augustus 1939²⁸¹ in de notulen nog over een ingreep van de censor wordt gerept, is in de vergadering op 14 maart 1935: “Vervolgens werd door Vos meedeling gedaan van een bericht van den Censor, dat hem van hoogerhand gewezen was op de verschijning van het vers ‘Gebed’ onder de Hagel-rubriek in ons Januari-nummer, als zijnde de publicatie daarvan minder gewenscht geweest. In verband daarmee meende hij thans zijn toestemming niet te kunnen geven voor een ander vers van Joep Romme, dat voor een der volgende nummers was bestemd.”

Het feit dat er verder niets over censuur genotuleerd is, betekent overigens nog niet dat de censor geen andere ingrepen heeft gedaan. In een brief d.d. 16 juli 1935 laat censor R.F. Hegge weten dat hij het artikel ‘Onzindelijken’ niet kan goedkeuren. “Het streven naar verbetering van de openbare zeden bij het baden en zwemmen verdient alle steun van ons katholieken; het werken van de comités voor hetzelfde doel behoort in ieder geval niet belachelijk gemaakt te worden; trouwens de manier waarop dit alles bespottelijk wordt gemaakt in het artikel, is erg goedkoop en gemakkelijk.”

Maar zoals zo vaak, het artikel is dan al geplaatst.

Het einde van De Gemeenschap

In de jaargangen 1940 en 1941 wordt nauwelijks op de politieke actualiteit ingegaan. Dat is verstandig, want de Duitse bezetter kijkt over de schouder van de redactie mee.²⁸² In de eerste twee strofen van het gedicht *Inkeer* van Louis de Bourbon (februarinummer van 1940) klinkt het als volgt:

Daarbuiten gieren de stormen,
er staat tusschen oosten en westen
een schaduw met grillige vormen,
en brand woedt in vele gewesten.

Laat mij van de binnenkameren
de deuren en ramen sluiten,
mijn oude boeken verzamelen
en niets meer vernemen van buiten.

In september 1941 verschijnt het laatste nummer van het tijdschrift *De Gemeenschap*. Het oktobernummer wordt nog wel gedrukt, maar niet meer verspreid.²⁸³ Het blad wordt door de Duitse bezetter verboden.²⁸⁴

2.10 Samenvatting en conclusies

1. De redactie van *De Gemeenschap* beoogde met het tijdschrift een breed redactioneel beleid vorm te geven: ze wilde culturele, levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke doelen realiseren, waarbij de nadruk, zeker in de verantwoordingen van de eerste twee jaargangen, op de levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke doelen lag. Hierin onderscheidde het tijdschrift zich van haar naaste concurrenten *Roeping* en *De Vrije Bladen* (en later *Forum*), die alleen een cultureel profiel nastreefden en geen politiek-maatschappelijk oogmerk hadden.
2. Literatuur en kunst zijn in de opvatting van de redactie van *De Gemeenschap* ondergeschikt aan de hogere doelen die met het (katholieke) geloof en de maatschappij te maken hebben. Kunst (schoonheid) moet dienstbaar zijn aan de (katholieke) boodschap. De inhoud is belangrijker dan de vorm, de waarheid hoger dan de leus.

De redactie wilde *De Gemeenschap* profileren als een algemeen cultureel tijdschrift²⁸⁵ op katholieke grondslag. Ze wilde daarbij niet alleen voor eigen parochie prediken. Ze maakte structureel gebruik van de inbreng van niet-katholieke auteurs.

In de naoorlogse beeldvorming, zoals beschreven in hoofdstuk 1, is dit beeld pas vanaf Scholten 1978 naar voren gebracht, waarbij het algemeen culturele aspect pas vanaf Ruiter en Smulders 1996 toegevoegd is.

3. De redactie van *De Gemeenschap* profileert zich in hoge mate met de opvattingen over levensbeschouwing, maatschappij, kunst en literatuur van de Franse cultuurfilosoof Jacques Maritain. Zij maakt daarbij doelbewust gebruik van zijn internationale positie en autoriteit. *De Gemeenschap* sluit daarmee aan bij het *Renouveau Catholique*, een moderne stroming binnen het internationale katholieke cultuurleven. Met betrekking tot de beeldvorming in de bestaande literatuur over *De Gemeenschap* staat Helman 1978 alleen met zijn standpunt dat Maritain geen grote invloed op het gedachtegoed van *De Gemeenschap* heeft gehad. Zowel auteurs vóór hem (Scholten 1978) als na hem (Ruiter en Smulders 1996 en Sanders 2002) denken daar anders over. Een interessant voorbeeld van hoe herinneringen van iemand die erbij geweest is, kunnen afwijken van conclusies van wetenschappers die later bronnenonderzoek doen.
4. In het redactionele beleid is na het tweede jaar een verandering in de profilering te constateren: de keuze vóór de gemeenschapszin en tegen het individualisme wordt gerelativeerd en genuanceerd. De gemeenschap wordt niet meer in alle gevallen boven het individu gesteld. De ondertitel ‘Maandschrift voor katholieke reconstructie’ verdwijnt. De nieuwe profilering wordt doorgetrokken naar de literatuur- en kunstopvatting: het esthetische wordt niet langer ondergeschikt gemaakt aan het ethische: het kunstwerk moet aan beide eisen voldoen. Het ethische blijft overigens primair. In de bestaande literatuur over *De Gemeenschap* wordt deze verandering van profilering niet vermeld, ook niet in Scholten 1978 die elke jaargang en elke verantwoording uitvoerig analyseert. Ook het verdwijnen van de ondertitel wordt door hem niet gesignaleerd of geproblematiseerd. Bijvoet e.a. 1986 noemt beide aspecten wel, maar gaat er verder niet op in.
5. Na het conflict in de redactie en de breuk met Jan Engelman eind 1930 worden in het redactionele beleid twee wijzigingen in de profilering geformuleerd: minder aandacht voor kunst en meer voor religie en politiek-sociale vraagstukken. In de literatuur- en kunstopvatting komt het accent weer iets meer op het ethische te liggen. In het ‘ars en vita-debat’ weer iets meer nadruk op vita.
6. Na het conflict in de redactie en de breuk van eind 1933, het vertrek van de gebroeders Kuitenbrouwer en de terugkeer van Jan Engelman, worden door de nieuwe redactie geen wijzigingen geformuleerd voor het redactionele beleid vanaf 1934. Er worden geen redactionele verantwoordingen meer gepubliceerd. Wel verschijnt er een groot aantal politiek-maatschappelijke artikelen op de plek waar normaal de ‘Verantwoording’ staat (openingsartikel van de nieuwe jaargang). Met name uit de bijdragen van Anton van Duinkerken en Ab van Oosten aan *De Gemeenschap* kan een meer politiek-maatschappelijk gerichte profilering afgeleid worden.
7. De algemeen culturele profilering van *De Gemeenschap* weerspiegelt zich nauwelijks in de samenstelling en de achtergrond van de redactieleden. Het is niet zo dat de redactie bestond uit verschillende kunstdisciplines en afkomstig was uit de culturele bovenlaag. Zij zijn vrijwel zonder uitzondering afkomstig uit de katholieke middenstand, hebben overwegend niet gestudeerd en oefenen vrijwel allemaal het beroep van journalist uit. Met uitzondering van Willem Maas zijn zij allemaal literaire

auteurs en geen kunstenaars. Bij de uitbreiding van de redactie wordt wel steeds gelet op spreiding van interessegebieden (literatuur, beeldende kunst, architectuur, muziek) en regionale spreiding (Utrecht, Amsterdam, Brabant, Limburg, Vlaanderen). In de redactie hebben nooit politici, wetenschappers, ondernemers of theologen een plaats gekregen. Er werd wel voor gezorgd dat deze groepen (en ook de kunstenaars) in het medewerkersbestand en in het politiek-maatschappelijk netwerk vertegenwoordigd waren. Dat netwerk was reeds vanaf het begin van haar bestaan enorm groot en vormt een van de belangrijkste verklaringen voor het succes van *De Gemeenschap* met betrekking tot de groei van het aantal abonnees en de aandacht in de media.

In de bestaande literatuur over *De Gemeenschap* is tot op heden nog weinig gepubliceerd over netwerken in relatie tot dit tijdschrift en haar redacteuren. Wel heeft Sanders (2004, respectievelijk 2006) de netwerken rondom Maritain en rondom Van der Meer de Walcheren in kaart gebracht. In paragraaf 4.3 kom ik nog uitvoerig op netwerken rondom *De Gemeenschap* terug.

8. *De Gemeenschap* had een ambivalente houding richting tijdschriften van een zelfde godsdienstige signatuur (*Roeping*) of met een onafhankelijke profilering (*De Vrije Bladen*). Enerzijds werkte zij er mee samen (uitwisseling van medewerkers, samenwerking en zelfs fusieplannen), anderzijds zette zij zich er in haar kolommen heftig tegen af om de eigen positionering scherp te houden. Op tijdschriften met een afwijkende godsdienstige of politieke richting (*Opwaartsche wegen*, *Links richten*) reageerde zij niet of nauwelijks en ze werkte er niet mee samen. In Ruiter en Smulders 1996 wordt wel het hybridische karakter van de teksten in *De Gemeenschap* aangegeven, maar nergens wordt in de bestaande literatuur over *De Gemeenschap* uitvoerig ingegaan op de hybridische houding ten opzichte van *De Vrije Bladen* en *Roeping*. Knuvelder 1953 plaatst *De Gemeenschap* dichtbij *Roeping*, Oversteegen 1969 dichtbij *De Vrije Bladen*, Scholten 1978 weer dichterbij *Roeping* en Sanders 2002 weer wat dichterbij *De Vrije Bladen*. De feiten wijzen uit dat nu eens het een, dan weer het ander aan de orde was en dat *De Gemeenschap* en ook de individuele redacteuren nu eens voor het ene tijdschrift en tegen het andere kozen, en later weer omgekeerd, al naar gelang het hun op dat moment het beste uitkwam. In de jaren dertig zet de redactie van *De Gemeenschap* zich vooral af tegen *Forum*, maar ook dan zijn er verschillende medewerkers die aan beide bladen bijdragen leveren, onder wie Jan Engelman, Louis de Bourbon, Man Arnet, Dick Binnendijk en de dichter J.J. van Geuns.
9. Ook richting de politieke en kerkelijke instituties nam de redactie van *De Gemeenschap* een ambivalente houding in. Enerzijds koos zij er bewust voor een katholiek tijdschrift te zijn en de censor die daarbij vanaf 1929 hoorde, te accepteren, anderzijds, liet zij niet na voortdurend met de censor in discussie te gaan, hem als het kon, om de tuin te leiden en in ieder geval nauwelijks te laten merken dat zij er rekening mee hield. Met betrekking tot de politiek is het niet anders: enerzijds voortdurend kritisch richting de RK Staatspartij, maar anderzijds regelmatig gebruik maken van het netwerk van katholieke politici.
10. Ten opzichte van de bestaande beeldvorming over *De Gemeenschap* heb ik in dit hoofdstuk laten zien dat de classificatie van *De Gemeenschap* als een katholiek literair tijdschrift de werkelijkheid simplificeert. *De Gemeenschap* is zowel literair als artistiek, zowel levensbeschouwelijk als politiek-maatschappelijk georiënteerd. Het is katholiek, maar zet het zich af tegen de RKSP en het episcopaat. Het accepteert de censor en probeert hem tegelijkertijd te misleiden. Het concurreert met *Roeping* en *De Vrije Bladen* en werkt tegelijkertijd fusieplannen met de redacties van deze tijdschriften uit. Het is in vele opzichten modern, maar tegelijkertijd anti-modern.